

Istvánné Molnár

Életrajz

Molnár Istvánnéval szépen berendezett, kellemes hangulatú pasaréti lakásában beszélgettünk, ahol férjével él.

Elkezdem a dédapámnál, mert annál régebbi rokonomra nem emlékszem. Ő volt a nagymamám apja, Diamant Samu [az anyai dédszülőkről van szó]. A felesége Faith Fanny. A dédanyám még nem tudott magyarul vagy legalábbis rosszul, németül beszélt, de a gyerekei mind magyarul beszéltek. Magyar iskolába jártak, úgyhogy ez természetes volt. Diamant Samu valamikor 1920-21 körül halhatott meg, őt nem ismertem. A dédmamát ismertem, ő úgy 1930-ban halhatott meg, mert még emlékszem is rá. Születési éveket nem tudok, fogalmam nincs róla, de a dédmama nyolcvanon fölül volt.

Diamant Samu szűcs volt, valahonnan a Felvidékről származott, azt nem tudom, hogy honnan. Úgy mesélik, hogy mezítláb jött föl Pestre, a hátán hozta egy rúdon a csizmáját, hogy ne kopjon, mert avval takarékoskodni kellett. Biztos nyáron jött, gondolom, nem térdig érő hóban. Aztán itt elhelyezkedett mint szűcssegéd, és hogy csinálta, mint csinálta, nem tudom, de végül a Deák Ferenc utcában volt neki szűcs kis- és nagykereskedése. A „Magyar Zsidó Lexikon” szerint 1835-ben alapította a céget [Vagy nem Diamant Samu dédapa, hanem az apja, tehát az ükapa jöhetett a Felvidékről, és alapított üzletet Pesten 1835-ben, vagy ő alapította ugyan, de néhány évtizeddel később. Ha ui. Diamant Samu 1920-21 körül halt meg, akkor 1835-ben még vagy nem is élt, vagy még gyerekkorú volt. – A szerk.]. A Bécsi utca és a Deák Ferenc utca sarkán lévő házat, a Bécsi utca 5-öt ő építtette, azt hiszem, 1914-ben lett kész. Nagyon szép ház volt valamikor, festett mintás ablakok mentek végig föl a hat emeleten a lépcsőházban. Vörös kókuszszőnyeg volt, nagyon jól karbantartott, szép ház volt. És a dédapám mellszobra ott állt az előcsarnokban, aztán államosításkor az volt az első ténykedés, hogy azt elvitték, úgyhogy fogalmunk nincs róla, hogy most hol van.

Mindig azt mesélték, hogy a dédapám igen nagy operakedvelő volt, gyakran megcsinálta, hogy a déli vonattal fölment Bécsbe, meghallgatta az operát, és még aznap visszajött a hajnali vonattal. A Rákosi időkben [lásd: Rákosi-korszak] sokszor emlegettük, hogy mikor lesz az, amikor megtehetjük, hogy egy napra fölme gyünk Bécsbe [lásd: utazás külföldre 1945 után]. Hát, ma már nem olyan nagy eset, de akkor valami teljesen homályba tűnő álomnak látszott.

Fanny dédanyámból annyira emlékszem, hogy volt egy nagyon nagy szoba, azt szalonnak hívták, és ott feküdt egy kanapészerúségen. Nem ágyban, csak úgy pihent, és én előtte bukfenceztem. És akkor azt mondta, ez élesen megvan bennem, nem tudom, hogy emlékszem-e rá vagy mesélték, hogy vigyétek ki a gyereket, mert én már olyan tehetetlen vagyok, hogy nem bírok egy ilyen élénk gyereket nézni. Ennyi emlékem van róla, több nem. A dédanyám vallásos volt, kóser háztartást vitt. Mesélték, hogy a saktertől hozták a húst. Sokkal többet nem tudok róla. Hát dédapám meg biztos, hogy azt ette, amit a felesége főzött vagy főzetett. Nagy háztartás volt, személyzettel. Hét

gyerek mellett, mondjuk, jómódú embereknél volt személyzet. Öt fiú volt és két lány. Egy mama kicsit nehezen tudta volna karbantartani. Bár úgy mesélték, hogy elég erélyes néni volt, de hát erre nem emlékszem.

A gyerekek Dánra magyarosították a nevüket. Melyiknek jutott eszébe, hogy a Diamantból Dán legyen, azt nem tudom, de mi Diamantból Dán lettünk. Erről nem volt semmi történet, de a lányok is megváltoztatták a nevüket. Sőt a nagyanyám Malvin néven született, és ő a Malvint is átváltoztatta Margittá, mert utálta a Malvint. Azt mondta, hogy ha már átírják, akkor írják át ezt is.

Amikor a dédmama is meghalt, akkor felosztották az örökséget hét egyenlő részre. A házat, a Bécsi utca 5-öt is hét részre osztották. Diamant Samu gyerekei sorban a következők voltak.

A legidősebb, Dán Leó 1870-ben született. 1944-ben elvitték, és nem jött haza. [A „Magyar Zsidó Lexikon” a következőket írja Dán Leóról: „zeneszerző, szőrmenagykereskedő, Leon D’Amant álnév alatt sok népszerű dalt, operettet és kamarazenét komponált. Operettjei: A szevillai fodrász, A máltai lovag, Tótlegény Amerikában, Nászjé. Közgazdasági tevékenységét később kezdte, mint irodalmi és zeneszerzői munkásságát. Már ismert zeneszerző volt, mikor testvérével együtt az atyja által 1835-ben alapított országos hírű szűcsüzlet élére került. A szakipar hamar felismerte képességeit, és rábízta az 1911-es első nagyarányú szűcsipari kiállítás és világkongresszus rendezését. Közgazdasági tevékenységéért királyi és külföldi kitüntetésekben részesült. A szűcsmesterek országos szövetségének elnöke és érdemes munkása a szakirodalomnak. Hasznos munkásságát a kormányzó is elismerte, és m. kir. Kormányfőtanácsosnak nevezte ki. Dán Leó jelentős szerepet játszik a zsidó közéletben.” – A szerk.] A feleségét Weisz Olgának hívták, és volt egy Mici nevű lányuk, aki 1936-ban halt meg. Leónak szűcsüzlete volt a Kristóf téren. Neves szűcs volt. Dán Testvérek néven ment az üzlet, én még jól ismertem azt az üzletet. Leó bácsinak mindig nagy tekintélye volt, méltóságos úr volt [A „méltóságos” megszólítás (a hadseregbeli rendfokozat, illetőleg a hivatali ranglétrán elért pozíció alapján) a III-V. fizetési osztályba tartozó vagy magas (udvarképességet biztosító) kitüntetéssel bíró vagy főnemesi származású (grófi és újabb időkben bárói címmel rendelkező) személyeket (és feleségüket) illette meg. – A szerk.]. Nagyon szép ember volt. Sokáig ő volt a FŐVKE elnöke [Fővárosi Kereskedők Egyesülete – a kiskereskedők érdekvédelmi szervezete. – A szerk.]. A „Révai Lexikon” a „perzsa bőr” címszónál név szerint említi, hogy ő kezdeményezte a budapesti kereskedelmi és iparkamarában, hogy Magyarországon is tenyészék azt a bárányszort, amelyiknek a bőrből a perzsaabunda készül. Olyan tekintélyes ember volt, hogy tagja volt annak a delegációnak, amelyik a New York-i Kossuth szobor huszonöt éves jubileuma alkalmából 1928-ban New Yorkba utazott. Itt a kereskedelmi kamara díszbédjén „felolvasott egy hosszabb értekezletet” („Vásárhelyi Reggeli Újság”, 1928. július 4.).

A következő Dán Béla volt, aki 1871-ben született, túlélte a háborút, és nem sokkal a háború után halt meg. Az ő feleségét is Weisz Olgának hívták, de nem volt rokona Leó feleségének. Amikor megkapták az örökséget, akkor Károllyal Újpesten egy bőrgyárat alapítottak, aminek a hivatalos neve Pannónia Bárányszőr-nemesítő és Kereskedelmi Rt. volt [A Pannónia Bárányszőr-nemesítő és Kereskedelmi Rt. 1921-ben alakult meg (magáncégként már 1866 óta létezett). A gyár bárányszőr-, juh-, vad- és nemes préműbőrök kikészítésével, festésével és nemesítésével foglalkozott. (Az ún. Panofix márkánév – bárányszőrrel kikészített és festett szőrme – a világpiacon is ismertté vált.) – A szerk.]. Aztán valamikor az 1930-as évek második felében összevesztek, és Béla kivált a gyárból, attól kezdve magánzó volt. Béláék nagyon sokáig a Bécsi utca 5-ben laktak, aztán elköltöztek, a

Szilfa utcában [Pasarét] vettek egy házat. A felesége katolizált, és olyan hithű katolikus lett, hogy élete utolsó éveiben apácák ápolták, és apácákra hagyta a házat. A felszabadulás után kultúrház lett, Szilfa utca 6. A rendszerváltás után az egyház visszakapta. Volt két fiuk, György és László. György az érettségi után bejárt dolgozni a Pannónia gyárba, de amikor Károly és Béla összevesztek, ő is kikerült. Később Györgyből katolikus pap lett. László egész életében tisztviselősködött. Egyikük sem él már. György még a háború előtt lett pap. Egyszer kiugrott, aztán mégis visszament. Pár év múlva visszakönyörögte magát, elment a pápához bocsánatot kérni. Itt volt sokáig a Pasaréti téren a ferenceseknél, aztán a Városmajori templomban. Nagyon jó nevű pap volt. Az 1960-as években halt meg mint pap. László később halt meg, de pontosan nem tudom, mikor. Azt sem tudom, hogy mikor katolizált a család.

A következő gyerek Dán Viktor volt, aki 1873-ban született, és 1956-ban halt meg, nyolcvanhárom éves korában. Felesége, Polák Teréz Ausztriából származott. Nem tudom, mikor született, de 1946-ban halt meg. Volt egy Aliz nevű gyerekük, aki 1900-ban született, és 1976-ban halt meg, és egy Ibolya nevű, aki 1902-ben született, és nem tudom, mikor halt meg. Viktor kivált a családi üzleti tevékenységből. Nem tetszett neki a szűcs szakma. Az örökségből megvette a Városmajor utcai János Szanatóriumot, ahol ma az Érsebészeti Klinika van [„A Városmajor utca 68. sz. telken álló szanatórium épületét 1912 júniusában adták át rendeltetésének. Első tulajdonosa Horváth Károly volt, aki pénzügyi gondjai miatt az első világháború után Dán Viktornak adta el. ... A szanatórium a kulturális élet kiemelkedő személyiségeinek nyújtott gyógyírt. 1912-ben és 1916-ban itt gyógykezelték Ady Endrét, 1933-ban Babits Mihályt” („Hegyvidék”, 2002. április 10.)]. Az 1935-ös Compass szerint a IV. kerület Bécsi utca 5. számban lakó Dán Viktor kereskedelmi tanácsos a szanatórium elnöke. – A szerk.]. Ő csak az adminisztratív dolgokkal foglalkozott, nem volt orvos. De nagyon jó nevű szanatórium volt, jól ment. Viktor nagyon büszke volt a kereskedelmi tanácsos címre, és arra, hogy ő kapta a címet, nem vette. Mindig tanácsos úrnak kellett szólítani, és körülbelül hetente el is mondta, hogy ő az érdemeiért kapta, és nem vette.

Viktor után jött Margit, a nagyanyám, róla később részletesebben beszélek.

Őt követte Dán Károly, aki 1878-ben vagy 1879-ben született, és 1939-ben halt meg. Már mondtam, hogy ő és Béla alapították a Pannónia Bőrgyárat, ahonnan később Béla kivált. Az 1935-ös Compass szerint még benne volt Béla, az 1941-es szerint már egyedül Dán Károly özvegyéé, aki a tizenegyedik kerületi Kelenhegyi út 42-ben lakott. Károlyék különben soha nem laktak a Bécsi utca 5-ben. Dán Károly feleségét Stadler Kamillának hívták, és volt két gyerekük, Erzsébet és Klára. Klárának volt két házassága, majd a második férjétől is elvált, és hozzáment Neumann Jánoshoz [Neumann János (Budapest, 1903 – Washington, 1957): matematikus, egyetemi tanár. 1954-től tagja volt az USA Atomenergia Bizottságának (U. S. Atomic Energy Commission). Matematikai munkásságán kívül fontos szerepe volt az elektronikus számítógépek kifejlesztésében, valamint az atomenergia felszabadítására vonatkozó elméleti feladatok megoldásában is. – A szerk.]. Klára állítólag azért hagyta ott a második férjét, mert idősebb volt nála, és nem akart gyereket, ő meg akart. De aztán Neumann-nal se volt gyereke. A Neumann-nak volt egy lánya az első házasságból, akit állítólag együtt neveltek. Még tartott Neumann válópere, amikor egy európai látogatása alkalmával Budapesten összejött Klárával, gyerekkori szerelmével, aki hajlandó volt érte otthagyni a férjét. 1938-ban házasodtak össze, és Princetonban telepedtek le. Neumann 1957. február nyolcadikán halt meg. Klára hat évvel később öngyilkos lett. Mi nem voltunk kapcsolatban a Dán Klári – Neumann házaspárral. Én Dán Klárával semmilyen kapcsolatban nem voltam. Gyerek voltam,

amikor elment, előtte láttam kétszer. Ők voltak a gazdagok, mi voltunk a szegények. Az apám a Pannónia gyárban, az ő apjának a gyárában volt tisztviselő. Szóval rokonság ide, rokonság oda, volt egy nagy különbség köztünk, úgyhogy nem jártunk össze. Dán Károly feleségét, Kamillát a nyilasok alatt a sofőrje bujtatta. Aztán kiment Angliába, és ott is halt meg. Erzsi is kiment, ott férjhez ment, körülbelül hat éve halt meg.

Károly után jött Dán Ilona, aki 1881-ben született, és 1963-ban halt meg. Az első férje Eisler Ferenc volt, de őt nem ismertem. Elváltak. A második férje Illés Marcell volt, akinek valamilyen textilüzeme volt, de amikor én visszaemlékszem, akkor már föladta, visszavonult, és elég hamar meg is halt, 1936-ban. Ilona is a Bécsi utca 5-ben lakott, gyereke soha nem született.

A legfiatalabb gyerek Fülöp volt, aki 1883-ban született, és 1948-ban, betegségben halt meg. Végül Dán Testvérek néven ő vitte tovább a dédpapa szőrmeüzletét. A Bécsi utca 5-ben volt üzlete [Dán Fülöp üzlete a Dorottya utca 1-ben volt – vagy legalábbis ott is volt üzlete, a Dán Testvérek szűcsárüzlet pedig a Váci utca 6. szám alatt volt. – A szerk.]. A magyar gyártás 1941-es évkönyvében még szerepel a neve. Egy darabig ők is ott laktak a Bécsi utca 5-ben, de aztán a háború után az Istenhegyi úton megvették Fedák Sári volt házáat, és Fülöp ott is halt meg [Fedák Sári (1879–1955), színésznő, akit háborús propaganda miatt 1945 után a budapesti népbíróság jogerősen egyévi börtönre ítélt, amelyet le is töltött. – A szerk.]. Egyszer voltam is ott, amikor menyasszony voltam, a férjemet be kellett mutatni a családnak, és körbejártunk. Akkor Fülöp már beteg volt. Nem voltunk túl jóban velük. Fülöp halála után a felesége eladta az Istenhegyi úti villát, és 1949-ben, amikor még ki lehetett menni, kiment Amerikába. A fiát, Ferencet vitte magával, a lánya, Éva később ment utána. Ott kint nem dolgozott, a vagyonából élt. Ferenc Amerikában él, de nem tartjuk a kapcsolatot. Itthon abból élt, hogy a papa fia, kint nem tudom, miből.

Margit nagymama 1876-ban született. Egy időben intézetbe adták, mert az volt a divat, hogy a jómódú családok beadták a gyerekeiket ilyen lánynevelő intézetbe. De nem sokáig maradt ott, mert nagyon utálta, és addig nyúzta a szülőket, míg haza nem engedték. Különben nem sokat tudok a gyerekkoráról. Tulajdonképpen azt se tudom, hogy milyen iskolai végzettsége volt.

Amikor nagymama összeházasodott Brichta Félix nagypapával, akkor a Szalay utcában laktak. Brichta Félix nagypapa Puhón született, 1867-ben [Puhó (Puchó) – kisközség volt Trencsén vm.-ben, 1891-ben 1400 főnyi szlovák lakossal (járási szolgabíró hivatal, járásbíróház, adóhivatal. Ide telepítette Rákóczi azokat a morva és cseh családokat, amelyek a fehérhegyi ütközet után hazájukból menekülni voltak kénytelenek; ők honosították meg itt az egykor virágzó posztóipart). Trianon után Csehszlovákiához került. – A szerk.]. Anyám még a Szalay utcából ment férjhez, sőt még apámmal is ott laktak a kezdeti időben, azt hiszem, egyéves koromig. A nagymama 1920-ban megözvegyült, és 1928-ban beköltözött a Bécsi utcai házba. A Bécsi utcai lakásra nagyon jól emlékszem. Nagyanyám és sok testvére lakott abban a házban. A nagymamám lakása az ötödik emeleten volt, manzárdlakás volt, mert a testvérekhez képest kevesebb jövedelme volt, úgyhogy ő egy olcsóbb lakást bérelt. Mert az úgy volt, hogy az övéké, a hét testvére volt a ház, de mindenki fizette a lakbért. Tehát nagyanyám egy olcsóbb lakásba költözött, mint a testvérei. De ott is volt három szoba, konyha, fürdőszoba, külön vécé, cselédszoba.

A férje, Brichta Félix ügyvéd fiatalon, ötvenhárom éves korában halt meg. Nem ismertem. Élete utolsó tíz évében súlyos szívbeteg volt, és mint ügyvéd is csak kereskedelmi dolgokat vállalt, már büntető ügyet sem. Abszolút nem politizált. Nem politizált nálunk senki.

Anyai nagyapámnak, Brichta Félixnek két testvéréről tudok. Az egyik Brichta Miksa, aki Nagykárolyban élt, és négy lánya volt. Irén volt a legidősebb, ő a háború alatt halt meg. Volt egy Aliz nevű lánya, annak a fiával kapcsolatban voltam, ő kábé egy éve halt meg Kanadában. Alizt ismertem, mert a háború alatt itt bujkált Pesten. A háború után hazajött a fia a munkaszolgálatból, és akkor visszamentek. Az 1960-as években kimentek Kanadába. Médi Bukarestben élt, kiment Izraelbe, és valami öregotthonban halt meg nemrégiben, de én nem voltam vele kapcsolatban. Csak közvetve hallottam róla. Én őket egyszer láttam, itt voltak Pesten átutazóban közvetlenül a háború után. Aliz nevű testvérüket mentek meglátogatni Csehszlovákiába, és megálltak egy-két napra itt, Pesten. Soha utána nem találkoztam velük. Azt se tudom, hogy Médinek mi a becsületes neve, Médi néven ismertem. Bukarestben élt. Volt még Irma, ő Temesváron élt. Nagyapám másik testvére Brichta Samu, a felesége Laura néni volt. Ők valahol a Felvidéken éltek, Zsolnán. De nem ismertem őket, a gyerekeiket sem, csak hallottam róluk.

Nagyszüleimnek négy lányuk volt: anyám, Lívia volt a legidősebb – akit mindig Lilinek hívtak, és Lillynek szerette írni a nevét, utána Brichta Klári, Brichta Ila, Brichta Lenke. Nagyanyámnak elég nehéz sora volt, mert negyvennégy éves volt, amikor özvegyen maradt a négy lánnyal. Munkahelye soha nem volt. Vagyonra volt, abból élt. Férjhez adta a négy lányát, akiből kettő elvált. Az egyiknek nagyon rossz házassága volt. Az én szüleim együtt maradtak. Anyámnak én voltam egyedül, nem volt testvérem. Lenkének két fia volt, de azok sem élnek. Ilának nem volt gyereke.

Brichta Klára 1901-ben született, és valamikor az 1970-es években halt meg az USA-ban. Ez úgy történt, hogy Dán Károly titkárnője volt, és Dán Károly 1936-ban vagy 1937-ben kiment Amerikába körülnézni, mert akartak ott is egy gyárat csinálni. Klári itthon is a titkárnője volt, és vitte magával. Aztán az amerikai gyár nem jött össze, de Klári kint maradt. Amikor kiment, találkozott Dán Klárával, az unokatestvérével, de volt valami összeveszés, úgyhogy nem nagyon tartották a kapcsolatot. Született egy fia, György, aki még él, nyugdíjas mérnök és főiskolai tanár. Brichta Klára egyszer a háború után küldött egy táskarádiót. Mindenki a csodájára járt, hogy egy rádió, amit innen oda lehet vinni, és szól.

Anyám másik húga, Brichta Ila 1902-ben született. Hozzáment Duneitz Istvánhoz. Zsidó ember volt. Gyerekük nem volt. Ila 1967-ben halt meg, Pista sokkal később. Még párszor összetalálkoztunk az 1970-es években. Pista kalaposmester volt, üzlete volt a Szív utcában. Ila elvégzett valami szűcstanfolyamot, így kezdte a szűcsséget. Először abban az üzletben dolgozott, ami a férjéé volt, de aztán elváltak, és a válás után az Andrassy útra ment egy kisebb üzletbe.

Iláról mesélték, hogy a 1930-as évek végén volt egy országgyűlési választás [1939. május 28-29-én voltak a választások; lásd: 1939-es parlamenti választások Magyarországon], amikor már zsidóknak nem volt általános választó joga, külön kellett kérvényezni [A „zsidók országgyűlési választójogi rendelkezésének végrehajtásáról” szóló, Teleki Pál által aláírt miniszterelnöki rendelet értelmében a választójogosultsághoz szükséges volt a születési bizonyítvány – mivel csak az 1867. december 31-e után születettek szavazhattak –, a szülők, nagyszülők házasságlevele, hitelt érdemlően arról, hogy 1867 óta Magyarországon élnek, és a „lakásbizonylat”, amivel az adott személy igazolta az állandó Magyarországon lakás tényét. (Pintér István: A kényszerpályára szavazó ország. In Földes György-Hubai László (szerk.): Parlamenti választások Magyarországon 1920–1998, 184–185. oldal). – A szerk.]. És akkor Ila nagynéném, aki mindig egy kicsit idegesebb természetű volt, eldöntötte, hogy ő szavazni fog. És addig járta a hivatalokat, míg kijárta. De a

végén még valamilyen irodába el kellett mennie, és elkezdtek mondani neki, hogy ezért vagy azért mégse kapja meg a választójogot. Elkezdett remegni, fogta az íróasztalt, és rázta. A tisztviselő megrémült, hogy most éppen mi baja van. Mondta, hogy semmi, csak ha ideges vagyok, akkor rám jön egy ilyen roham. És akkor nagyon gyorsan megkapta a választójogot, csak menjen.

Lenke 1904-ben született, és 1944-ben a Dunába lőtték. A férje, Földes József túlélte a háborút, vele még az 1950-es években is találkoztam. Nem tudom, mikor halt meg. Volt két fiuk. Az egyik, Péter tizenhat éves korában, 1943-ban meghalt baleset folytán, a másik, László kiment Ausztráliába, és ott halt meg kábé hat éve.

A nagymamának segítő mindig volt a háztartásban. Hát, amire én visszaemlékszem, akkor már csak egy volt, egy úgynevezett mindenés, aki takarított, főzött, mosogatott, mosott, vasalt [lásd: cseléd]. Ő csak az úgynevezett kismosást csinálta, a nagymosásra mindig jött mosónő. Az anyáméknál is volt, aki jött havonta vagy hathetenként, és a fehér ruhát az mosta. Hát akkor még mosógép nem volt, kondérban kifőzték a ruhát, és teknőben mostak. Aztán mángorolták, szóval ez egy nagyon nagy munka volt.

Nagymamának nagyon sok barátja, barátnője volt. Névre csak egy párra emlékszem. A Petőfi Sándor utcában ma is van egy nagy textilüzlet, nagyon szép régi bútorral. Az egy Brammer [Ödön] nevezetű emberé volt, és annak az elvált felesége, Brammerné a nagyanyámnak nagyon jó barátnője volt. Aztán volt a Kalmár család, egy házaspár, akikkel nagyon jóban volt. Volt egy Karvalyné, akire emlékszem, volt Policser. Ezekre emlékszem, de hát biztos több is volt neki. A nagymama mindenkinek nagymama volt. Nem volt közönséges öregasszony. Nagyon szerették, nagyon jó volt. Nem volt különösebben okos, inkább bölcs volt és művelt. És mindenkire volt egy jó szava. Az összes barátunknak és barátnőnknek nagymama volt. Soha nem szólították Margit nénié. Ő mindenkinek nagymama volt.

A vallásosság a nagyanyám generációjára már nem volt jellemző. A többiek elmentek a templomba a nagyünnepeken, de a nagymama nem. Nagyanyám ateista volt. Talán ő nevelte belém is. Mert mikor a szüleim nem jöttek vissza 1944-ben, akkor én a nagyanyámmal éltem addig, amíg férjhez nem mentem.

Apai nagyapám Hoffenreich Mór, felesége Grün Emília volt, de Emmának szólították. Nem tudom, mikor és hol születtek. Emília körülbelül 1844-ben született, mert mindig azt mesélték, hogy – amikor én ismertem, akkor már nem nagyon volt beszédes –, hogy mesélt a szabadságharcról. Az iskolai végzettségét nem tudom. A testvéreiről se tudok.

Nekik volt öt gyerekük volt, mindegyik Bonyhádon született. A legidősebb volt Hoffenreich Ödön, a legfiatalabb az apám, Hoffenreich Lajos. Közben, nem biztos, hogy jól sorolom kor szerint, Hoffenreich Emma, Hoffenreich Gizi és Hoffenreich Frida. Az apám magyarosította Horgonyra a nevét. Hogy hányban magyarosított, azt nem tudom. Egyébként sose tudtam kibékülni ezzel a névvel. Aztán egyszer, nem tudom, hogy ő mondta-e, vagy honnan hallottam, hogy mindenáron y-os végű nevet akart, és azt már nem engedélyezték, mert az nemesi származásra utalt. Y-osan nem lehetett magyarosítani, és akkor talált egy szót, ami y-ra végződött, meg h betűvel is kezdődött, hogy a monogramja maradt. Valahogy így lett. A testvérei nem magyarosítottak.

Hoffenreich Ödön bácsi az Ulbricht nevezetű vízvezeték-felszerelési cégnél volt cégvezető. Ez Pesten volt, a mai Bajcsy-Zsilinszky úton. Ez az Ulbricht cég még a háború után is létezett egy darabig, mert még ő próbált nekem valami állást szerezni. Aztán Ödön az egész családjával együtt kiment Izraelbe, 1949-ben. Azóta nem tudok róluk. Megszakadt a kapcsolat, nem leveleztek velem. A feleségét Arankának hívták. Három gyerekük volt, ebből egy fiatalon meghalt. A másik kettő, György és Edit idősebb volt nálam jóval. Edit volt az idősebb, mindkettő valamikor az 1920-as évek elején született.

Következő testvére Hoffmanreich Erna, akinek a férje Freud Adolf papír-nagykereskedő volt. Az államosításig vitte a papír-nagykereskedését. Az államosítás után kitelepítették, aztán Pestre nem tudtak visszajönni, és Gyömrőn haltak meg valami szeretetotthonban. Volt egy lányuk.

A következő Hoffmanreich Gizi, akinek a férjével együtt egy rongykorong készítő üzemük volt. Nem várták meg az államosítást, bementek egy szövetkezetbe. Aztán amikor a fiuk megnősült, átadták neki a lakásukat, és ők bementek egy szeretetotthonba. A fiuk, Vince nyolcvanegy éves, nyugdíj előtt az Egyesült Izzóban volt valami osztályvezető. Érettségije volt.

Hoffenreich Frida a következő. Őt a család tartotta el. Nem ment férjhez, de a testvérek összeadtak pénzt, és a mamát gondozta.

Apám, Horgony Lajos 1887-ben született Bonyhádon. Kereskedelmi érettségije volt [lásd: kereskedelmi iskolák]. Egyetemi végzettsége nem volt. Hogy közvetlenül iskola után mit csinált, azt nem tudom.

1924-ben házasodtak össze anyámmal, akkor már Horgonynak hívták. Polgári esküvőjük volt, mert május tizenegyedikén volt az esküvő, és akkor valami olyan zsidó ünnep van, ami alatt nem esketnek a templomban [A Szináj-hegyi Tóraadás emléknepjáról, Sávuostról van szó. – A szerk.]. Ők meg nem akarták kivárni. Pedig biztos akartak, akkor mindenkinek egyházi esküvője volt. Az szinte nyűg volt, hogy előtte polgári esküvőt is kellett tartani, az igazi esküvő a templomi volt [lásd: házasság, esküvői szertartás]. De mondom, nem akarták kivárni azt az időt, és így csak polgári esküvőjük volt.

1928-ben lett a szüleimnek önálló lakása. Akkor költözött a nagymama a Bécsi utcába, mi meg a Krisztina körútra. Ahol ma is egy mozi van a házban. Abban a moziban, gyerekkoromban sokat előfordultam. A mozis bácsival nagyon jóban voltam. Belőghattam, nem kellett jegyet venni vagy csak fél áron, nem tudom. De tudom, hogy sokat voltam ott a moziban, emlékszem rá. Az egy bérelt három szoba, cselédszoba összkomfortos lakás volt. Volt cseléd is, más személyzet nem. A cseléd takarított, mosott, vasalt, anyám vásárolt, főzött. 1935-ig laktunk itt, akkor ment apám a Pannónia Bőrgyárba [Újpest] tisztviselőnek, és ott kaptunk lakást. 1943-ig laktunk a gyárban.

Apám nem nagyon volt vallásos. Soha nem volt se szakálla, se bajusza. Ha elment otthonról, akkor fölvetett egy kalapot, vagy ha a temetőbe ment, akkor természetesen vitt magával kalapot. Egy katolikus pap is fölveszi a kalapot a zsidó temetőben, mert ott úgy szokás, ugye. Mint ahogy, ha mi bemegyünk külföldön egy katolikus templomba, a férjem is leveszi a sapkáját, mert ott úgy illik. Ez nem sokat jelent. Ez természetes, hogy az ember betartja azokat a szabályokat, ahova megy. De nem volt vallásos. Hittek-e Istenben, nem tudom. Őszintén szólva, erre nem emlékszem. Nem volt különösebb téma.

A nagyünnepekkor elmentek a templomba, de ez tulajdonképpen, ahogy a gyerekeim is vannak vele, egy társadalmi összejövetel, mert akkor mindenki ott van. Én nem megyek. A fiam egyszer szemrehányást tett, hogy miért nem megyünk el újévkor [Ros Hásáná] meg hosszúnappor [Jom Kipur] a templomba. Mondom, mert szemem is köpném magam. Nem hiszek benne. Csak azért menjek oda, hogy mutogassam magam, meg összejöjjenek evvel-avval? Ha valakivel össze akarok jönni, akkor meghívom, vagy elmegyek hozzá, de nem megyek a templomba képmutatóan, mikor tőlem az nagyon messze van.

Szóval a nagyünnepeket, az újévet, a hosszúnappot, nagyböjtöt megtartották, különben nem voltak vallásosak [A nagyböjt mint olyan a katolikus hitéhez tartozik; a zsidó hitéletben két szigorú böjt nap van: Jom Kipur és Tisá Beáv. Lásd ott. – A szerk.]. A mai napig emlékszem, hogy egyszer hosszúnappor anyám állt a konyha közepén, és egy csirkét lóbált a feje fölött. Valamit motyogott mellé. Emlékszem, hogy a csirke ordított, anyám meg tekerte. Aztán a lány levágta. Azt mondták, ezt azért kell csinálni, hogy minden bűnünk a csirkére szálljon át, és mi akkor megtisztulunk [lásd: kápóresz]. Akkor se hittem el, ma se.

Nekem kellett hittanra járni. Úgyhogy tanulni tanultam, de ma már semmit nem tudok ezekről a lényegesebb dolgokról. A Bibliát ismerem. Az Ószövetséget is, Újszövetséget is, de ez inkább érdeklődés volt, mint hit. Zsidó szempontból nem vagyok érdekes. Legjobban akkor dühögtem, amikor szombat délután el kellett menni istentiszteletre, az iskolából is kötelező volt, és utána bementünk a kántorékhoz. A templom udvarában voltak lakások, az ott lakó két rabbi is jött. És hát ugye vallásos zsidó ember nem gyújt villanyt [lásd: szombati munkavégzés tilalma]. A kántoréknál, azt hiszem, nem volt cselédlány, csak bejárónő, de valamelyik rabbinál volt bentlakó cselédlány, és akkor az körbejárt, meggyújtotta a gázt, hogy meg lehessen melegíteni a vacsorát, és fölgyújtotta a villanyt. Én ettől rosszul lettem. Ha nekünk nem szabad, akkor neki miért szabad? Ő elkárhozhat? Azt mondták, hogy ő nem ebben hisz. De ha nem szabad, mindegy, hogy mit hisz. Ezen sokat vitatkoztunk. A kántoréknál nem mertem mondani, csak otthon, anyámnak.

Apám nagyon jó apa volt, sokat foglalkozott velem. Tulajdonképpen ő tanított meg olvasni, mert az elején nagyon nem akart sikerülni. Szótagolva tanultunk olvasni, és még először ugye a betűket, de képtelen voltam összeolvasni, és addig kínlódtam velem, amíg valahogy rávitt. Jó ember volt, csendes, otthon ülő, családszerető. Semmi különös, egy normális családapa volt.

Németül mindenki beszélt a családban. Anyám beszélt franciául is. Ő felsőbb leányiskolát végzett. Ez nem adott érettségit, azt hiszem, csak tizenhat-tizenhét éves korig volt. Anyám háztartásbeli volt. Akkor ilyen polgári szinten az asszonyok nem dolgoztak, hacsak valakinek nem volt olyan üzlete, ahol az asszony beült a kasszába, vagy segített kiszolgálni. Nekünk ez nem volt. Anyám alacsony volt, jó megjelenésű és nagyon művelt. Mindig azt mondta, hogy ő nem annyira intelligens, csak nagyon olvasott. Ezt saját magáról mondta. Nagyon művelt volt. Mindenről tudott, ami kulturális téren bonyolódott. Könyvtárba jártunk, akkor nagy divat volt a kölcsönkönyvtár. Nem úgy, mint most a Szabó Ervin, hogy van egy központ, és kerületenként van egy, hanem minden harmadik utcában volt egy kölcsönkönyvtár. Hát igen, mert a könyvek drágák voltak, olvasni mindenki szeretett. A díj volt havi két pengő vagy három pengő, és azért száz pengő árát lehetett elolvasni. Úgyhogy én is onnan olvastam, nekem is mindig hozott anyám. Akkor ilyen olvasós családok voltak.

Nagyon jó barátságban voltunk, nem csak anya-gyerek viszony volt. Nem voltak kiemelkedő rossz tulajdonságai, normális életet élt. Voltak barátnői, akikkel összejött. Volt cselédlány, szóval nem kötötte le annyira a háztartás. Mindig volt segítő lány a családnál, 1944-ig mindig volt. Bevásárolni mindig anyám járt, sokszor én is mentem vele. Ha nehéz volt, akkor a lányt vitte magával, úgyhogy ketten cipelték. Meg hát messze is volt a piac tőlünk, villamossal kellett menni. A Váci úton volt a gyár, ahol laktunk, és Újpest centrumában volt a templom, a piac, a városháza. Az iskolám, a gimnázium még messzebb volt. Az elemi közel volt.

Nagy piac volt a templomtéren. Nagy nyitott piac volt, nem csarnok. Ilyen bódék, mint amilyenek nem olyan régen a Lehel piacon is voltak. Anyám mindig egy helyen vette a zöldséget meg a gyümölcsöt, a másikonál a baromfit. Szóval mindig ugyanazokhoz járt. Ezt én is örököltem.

Anyám sokszor megvette a „Pester Lloyd”-ot, ami német újság volt. Magyar kiadás volt, csak német nyelven. Azt tudom, hogy „Az EST”-et olvasták, akkor úgy is hívták, hogy az Est- lapok [lásd: az EST-konzern lapjai], de azt hiszem, „Az EST”, az délutáni kiadás volt. De volt valami reggeli újság, arra már nem emlékszem. Már Újpesten laktunk, a gyárban, amikor az első rádiót vették a szüleim [azaz az 1935 utáni években]. És akkor nem lehetett levakarni, mindig vita volt, hogy most ki hallgatja a rádiót, mert az apám imádott odaülni a rádió elé, és úgy szörfölni rajta, mint ma sokan a világhálón. Idement, itt hallgatott két taktust, odament, ott hallgatott három mondatot. Szóval nem lehetett egy előadást vagy egy színdarabot végighallgatni. És akkor megbeszélték, hogy eddig azt csinálsz, amit akarsz, de ettől én akarom hallgatni, és akkor be lett osztva az az egy darab rádió.

Jártunk nyaralni a Balatonra. Nagymama mindig nagyon szeretett utazni, és valamelyik lányát mindig vitte magával, egyszer anyámat is. Apám kevésbé szeretett. Egyszer voltam a Mátrában is, egy ilyen gyereknyaraltatóban. De voltam anyámmal, apámmal közösen is.

Jártunk moziba, színházba is jártunk, hát én kevésbé, mert mindenre azt mondták, hogy ez nem gyerekek való. Viszont nagyon sokat jártam operába, mert a nagymama húgának egy társasággal volt ott páholybérlete. Olyan bérlet volt, hogy minden szombaton, és nem mindenki ment el minden szombaton. Egy páholyban hat ülőhely volt, és hol a nagymama ment, hol anyám ment, hol én mentem, hol mind a hárman, ahogy jött. Szerettem is az operát, és nem került pénzbe, csak a villamosjegyre.

Apám egy Viktória nevű malomban vagy a Soroksári úti Gizella malomban – nem is tudom, melyikben – dolgozott, liszteladással foglalkozott. A malom tönkrement [Valószínűleg a Viktória malomról van szó, amelyet a húszas évek második felében szanáltak. – A szerk.], és akkor Leó bácsi [Dán Leó] veje, akinek faárugyára volt, azt mondta, hogy ad neki hitelbe árut, nyisson egy boltot, és csinálja azt. Akkor apám nyitott egy ilyen fakereskedést. Bútorlapokat árult, és amikor jött a gazdasági válság [lásd: 1929-es gazdasági világválság], akkor tönkrement. Amikor tönkrement, Károly [Dán Károly] vállalatánál, a Pannónia Bőrgyárban kapott állást. Oda is költöztünk, nyolc éves voltam, amikor 1935-ben odaköltöztünk. Kispolgári szinten éltünk. Az apámnak tisztviselői fizetése volt, amitől falnak nem kellett menni. Ingyen lakásunk volt a gyárban, ingyen fűtés, világítás, csak a gázt kellett fizetni. És anyámnak az örökségből kifolyólag volt olyan havi száz-százötven pengő külön jövedelme. Mindenben spóroltunk. Anyám nagyon megnézte, hogy mire adja ki a pénzt, és ha valami komolyabb dolgot kellett vásárolni, akkor elment őt üzletbe, megnézte, hogy mi hol mibe kerül, és azután döntött.

Újpesten nagyon szép volt az a három szoba, hall. A gyárnak volt egy ilyen hosszú kapubejárója, és ebből jobbra nyílt a portásfülke, balra a mi lakásunk. Az emeleten irodák voltak, a második, harmadik, negyedik emeleten eladás volt. Szortírozás, raktározás, eladás. A lakásunkban volt egy előszoba, abból nyílt egy hall és az utcai fronton három szoba, egymás mellett. Nagyon szép lakás volt. A hálósobában festett fehér bútor volt. Amikor anyám férjhez ment, akkor az volt a divat. A középső szobát ebédlőnek mondták, ma inkább úgy mondanám, hogy nappali, mert ott tartózkodtunk. Ott volt egy dívány, én azon aludtam. És volt egy nagy ebédlőasztal. És a harmadik szoba volt az úgynevezett úri szoba, ami nem azt a célt szolgálta, mint ma egy nappali, mert tényleg csak akkor lett kinyitva, ha vendég jött. Nem volt mindennapos használatban. Ott volt egy pianínó. Tanultam zongorázni, és ott gyakoroltam. A hallból nyílt a konyha, a cselédszoba és az ebédlő, és a hálószoba mellett volt egy folyosó, annak a végén volt a fürdőszoba. Szóval a hálósobával közös falon, az utolsó helyiség volt a fürdőszoba.

A gyárnak volt egy csomó autója, és én nagyon jóban voltam a sofőrökkel. Volt olyan sofőr, akinek reggel be kellett mennie a Nyugatiba összeszedni a főtisztviselőket, közben engem elvitt az iskolába. Szerda este a nagymamánál voltunk, és mindig úgy jöttünk el, hogy az utolsó 87-es villamost elérjük. Ha később, és már nem volt villamos, akkor gyalog mentünk a hídtól. Csak ha nagyon zuhogott az eső vagy havazott, vagy nagyon hideg volt, csak akkor ültünk be egy taxiba, arra a három villamosmegállónyira, amennyire laktunk. Különben nem.

Apám nagyon szeretett volna kivándorolni, de nem volt módunk. A Pannónia Bőrgyár Ausztráliából vásárolta a báránybőr alapanyagot. Perzsabundákat is csináltak, és a perzsa, ugye, az embrióbáránynak a bőre, azt itt nem lehetett eleget kapni, ott meg volt elég. Apám nagyon szerette volna, ha a gyár kiküldi őt Ausztráliába bevásárlónak. Ennek csak az volt az akadály, hogy nem értett hozzá. Tisztviselő volt, és nem bőrszakértő. Úgyhogy ez nem jött össze. Szóval megérezte már korábban, hogy itt nekünk nem sok fű terem, és nagyon szeretett volna elmenni. Valamikor 1942-ben, amikor a harmadik zsidótörvény életbe lépett, annyira pontosan az évszámot nem tudom [1941. augusztus 8-án lépett életbe a harmadik zsidótörvény; lásd: zsidótörvények Magyarországon. – A szerk.], elbocsátották a gyárból, és egy ilyen búskomorság is erőt vett rajta, ma úgy mondják, depresszió, mert nem tudott elhelyezkedni. Akkor tanult pékséget, meg elment valami földbirtokra gazdálkodást tanulni. Mindent próbált, de hát ötvenen felül volt, és ugye a zsidótörvény alá esett. Hát nem azért küldték el innen, hogy máshol kapkodjanak utána. Annyi pénze meg nem volt, hogy önállósítsa magát, meg nem is volt jó kereskedő. Nagyon lelkiismeretes tisztviselő volt, de nem volt kereskedői vénája. Nyilván azért is ment tönkre a saját üzlete. Még egy évig ott laktunk bent a gyárban, aztán a lakásból is el kellett jönni.

Anyámnak volt az apai örökségből külön vagyona, pár hold földje valahol, azt eladták, és annak az árából vettek egy házat Újpesten, és oda költöztünk. L alakú ház volt, elöl volt egy háromszobás lakás, abban laktunk mi, és hátul volt öt vagy hat szoba-konyhás lakás, ami ki volt adva. Itt laktunk, amíg a gettóba nem kellett menni, a Tinódi Sebestyén utcába. Anyám és én bejöttünk a nagymamához. Az apám is jöhetett volna, de nem akart. Azt mondta, hogy ő nem bujkál, mert az első razzianál úgyis hazugságba keveredne. Anyám kijárt hozzá, főzött neki, meg fehéreneműváltás, és ott ragadt, amikor elvitték őket.

Apám testvéreivel is jóban voltunk, összejártunk mindegyikkel. Egyik nővérének, Gizi néniéknek ilyen rongykorongkészítő üzemük volt. Az Almássy téren laktak, és ott volt mellette az üzem is.

Kivettek egy földszinti lakást, és az volt a műhely. A törzshelyük a Bucsinzky kávéház volt, szemben azzal az utcával, ahol a Madách gimnázium van. Vasárnap délután mindig ott voltak a Bucsinzky kávéházban, és ha nem volt más programunk, akkor odamentünk, és ott mindig nagy társaság gyűlt össze.

Apám másik nővérének, Erna férjének papír-nagykereskedése volt. Velük nagyon sokszor jártunk össze. Ők is voltak nálunk, mi is mentünk hozzájuk. Aquincumban volt egy úgynevezett nyaralójuk, egy parasztház, jó nagy kerttel. Nyáron kint voltak, és én sokszor hetekig ott voltam. Nagyon szerettem ott lenni, és hát ott volt az unokanővérem, aki nálam tizenöt évvel idősebb. Ő már akkor nagylány volt.

Nem tudnám megmondani, hogy mikor talákoztam először antiszemizmussal. Annyira általános volt, hogy az ember nem érezte, hogy most talákoztam vele. Kicsi koromtól tudtam, hogy mi ide tartozunk, és vannak, akik nem ide tartoznak, és azok utálnak minket. Ezzel nőttünk föl. Az iskolában nem volt antiszemizmus. Olyan igazgatója volt a gimnáziumnak, aki semmiféle politikai megnyilvánulást nem tűrt. Ott semmi felhang nem volt, se jobbra, se balra. Tanárok is. Az egyik tanárunkról azt mondták, hogy tagja a Nyilas Pártnak, de nem lehetett észrevenni. Az, hogy órán valamelyik lányt megkülönböztette volna, erre nem kerülhetett sor. De hát a légkörben benne volt, a hátrányos intézkedések mindenkit érintettek.

Amikor kikerültünk Újpestre, akkor anyámnak nem volt ott társasága. Voltak persze a pesti barátok meg ismerősök, de azok nehezebben voltak elérhetőek, és akkor anyám elment a zsidó nőegyletbe és beiratkozott. Nagyon jóba lett a kántor feleségével. Azoknak egy rakás gyerekük volt, és volt egy lány, aki velem egykorú volt. Nem egy iskolába jártunk, de sokat voltam náluk, meg ő is nálunk. Vele nagyon jóban voltam éveket, aztán nem is tudom, min szakadt meg a barátság.

Hazafias dalokat persze tanultunk, arról nem beszélve, hogy minden reggel el kellett mondani, hogy „Csonka Magyarország nem ország, egész Magyarország mennyország”, meg valami imát is kellett mondani. Meg a tanítás vége után is. Amikor a magyarok bevonultak Erdélybe, akkor a latintanárnőnk lefordította latinra azt a győzelmi indulót, ami úgy kezdődött, hogy „Édes Erdély, itt vagyunk”, és ezt meg kellett tanulni latinul. De úgy, hogy a dallamra feküdt, még énekeltük is [lásd: irredentizmus].

Hát nekem nagyon jó gyerekkorom volt, egészen 1944-ig. Rövid ideig jártam óvodába, igen. Jártam, de ezek ilyen magánóvodák voltak akkor, nem állami óvoda. Azért csinálták, hogy én – egyke lévén – gyerekek között legyek, mielőtt az iskolába kerülök, akkor szokjam meg a gyerektársaságot. Biztos, mert mindig jól éreztem magamat az iskolában. És közel is volt hozzánk az óvoda, az iskola is közel volt.

Az elemi a Krisztina téri templom melletti iskolában kezdtem. Aztán kikerültünk Újpestre, és az elemi másik két osztályát a Toldi Miklós utcai elemi iskolában jártam. Ezek államiak. Akkor csak egy-két magániskola volt, de azoknak nagyon rossz hírük volt. Egyházi iskola volt, de a családi felfogás nem hozta össze, hogy egyházi iskolába járassanak. Újpesten volt fiúgimnázium, a Könyves Kálmán, ahova a férjem is járt, és vele szemben a Kanizsai Dorottya lánygimnázium, oda jártam egészen 1944-ig. Akkor tavasszal bejöttek a németek, és becsukták az iskolát. Hét osztályt végeztem ott. Volt még Rákospalotán a Wágner nevezetű fiúgimnázium [Wágner Manó (1858–1929) fiúgimnáziuma volt Rákospalota első gimnáziuma, magániskolaként létesült 1892-

ben, 1906-ban megkapja a jogosítványt állami érettségi bizonyítvány kiadására. – A szerk.]. Anyám mindig azt mondta, hogy a Könyvesbe járnak a jó tanuló, szorgalmas, komoly fiúk, a Wágnerbe járnak a jópofa, jó táncos, vagány gyerekek, akiknek pénzbe került, hogy legalább ne bukjanak meg. Valami követelmény ott is volt, de nem sok. A mi iskolánk viszont nagyon szigorú volt. Az egy jó iskola volt.

Az osztályfőnökömre nagyon jól emlékszem, egy erdélyi szász nő volt. Olyan picike volt, hogy már tizenegy-tizenkét-tizenhárom éves korunkban is csak a vállunkig ért, de olyan tekintélye volt, hogyha megjelent az ajtóban, akkor mindenki a helyére ment, és csend lett. A magyartanárnőt nem szerettük, mert egy savanyú vénkisasszony volt. Általában kevés családos tanárunk volt. A földrajztanárnőnk se volt férjnél, de nagyon jópofa volt, őt nagyon szerettük, mert imádott mesélni, és az óra fele mesével ment el. Matektanárunk volt egy időben egy nő, akit nagyon kedveltünk, aztán volt egy másik nő, akit utáltunk, és volt egy szerencsétlen férfi, akiből hülyét csináltunk. Mert hagyta magát. A rajztanárnőt nem szerettük. Nagyon fiatal volt, ott végzett a mi iskolánkban, a főiskola után visszajött oda tanítani, és valahogy furcsa volt néaninek szólítani, mikor öt évvel volt idősebb, mint mi. Meg nagyon tudta, hogy ő tanár, és ő volt az egyetlen, aki mindenkit magázott. Nem volt divat az iskolában, hogy a gyerekeket magázzák, de ő távolságot tartott, mindenkit magázott.

Én mindig humán beállítottságú voltam. Szerettem a magyart, abban nagyon jó is voltam, a történelemmel, földrajzzal nem volt bajom. A nyelvekkel is kijöttem. A fizikát, kémiát és a matekot utáltam. Amennyit muszáj volt, annyit megtanultam. Unokáim is örökölték, egyik se jó matekos.

Az iskolában három nagyon jó barátnőm volt. Az egyikkel haláláig jóban voltunk, a másik kettőtől elszakadtam. Kettő közülük félzsidó volt, mind a kettőnek az apja volt zsidó. De nem ez hozott össze. Az egyikkel egy padban ültünk. Volt egy társaságom az osztálytársaimmal meg az unokabátyáimmal. De ez a kettő nem fonódott össze. Ide is jártam, oda is jártam. Egész más egyedek voltak itt meg ott.

A Dunán van egy sziget, amit úgy hívnak, hogy Szúnyog-sziget [Ma inkább Népszigetnek hívják. – A szerk.]. Ott volt egy nagyon híres halászcsárda, az Illik-féle halászcsárda. Onnan, ahol mi laktunk, pár percnyire volt a Duna-part, és egy motorcsónak ment át a szigetre. Nem volt nehéz megközelíteni, és vasárnap délután, néha volt úgy, hogy csak hármásban, de volt úgy, hogy társasággal, elmentünk az Illikhez. Nem vacsoráztunk, mert az sokba került volna, csak a szüleim ittak egy pohár sört, és körözöttet rendeltek, mert avval is el lehetett ülni pár órát, és kevesebbe került, mintha mindenki vacsorázott volna. Nem dúskáltunk nagyon. Nem azt mondom, hogy fogunkhoz kellett verni a garast, amire kellett, arra volt, de nagyon megnézték, hogy mire adnak ki pénzt. Hogy vasárnap elmentünk volna ebédelni minden apropó nélkül, olyan soha nem volt.

Jártunk kirándulni is. Nekem a nyári szünetben mindig bérletem volt az Újpesti uszodába. Az Egyesült Izzó tartotta fenn az UTE sportegyesületet, és annak volt egy nagyon szép uszodája [UTE – Újpesti Torna Egylet, 1885-ben alakult sportegyesület. A klub felfejlesztésében jelentős szerepe volt Aschner Lipótnak (1872–1952), aki az Egyesült Izzólámpa és Villamossági RT vezérigazgatójaként jelentős sportmecénási tevékenységet fejtett ki a 20. század húszas-harmincas éveiben. – A szerk.]. Miután az egyik barátnőmnek az apja az Izzóban volt igazgató, egész nyárra való bérletet kaptam hat pengőért, ami háromheti villamosjegy ára volt. Úgyhogy májustól szeptember végéig ott voltam található. Amíg tartott az iskola, mondtam, hogy majd

kiviszem a könyvet, és ott tanulok. Sok mindent csináltam, csak nem tanultam. Oda nagyon szerettem járni. Amikor már volt biciklim, avval mentem.

Aztán jártam ritmikus tornára, tánciskolába, összejártunk a barátnőkkel. A nagymamánál minden szerdán volt családi összejövetel. Rettentő boldog volt, amikor elértem azt a kort, hogy már engem is elhoztak. Az unokabátyám ugyanaznap hívta össze a barátait, úgyhogy volt ott egy külön társaság. Neki a folyosó végén volt egy kis szobája, és ott sokszor tizenöt-húszan is voltunk. Úgy hívták, hogy légió, mert akkor Rejtő volt a nagy divat [Rejtő Jenő (1905-1943) – író. Legnagyobb sikereit P. Howard álnéven írott idegenlégiós regényparódiáival aratta. 1942-ben nyilas följelentés alapján súlyos betegen hurcolták el a nagykátai kórházból egy büntetőszázadba.

Munkaszolgálatosként flekkτίfuszban pusztult el az ukrajnai Jevdokóban. – A szerk.]. Hát, mi voltunk a légió. Valahonnan szereztek gipszből egy halálfejet, abban volt egy villanykörte, a szobában sötét volt, és csak a halálfejben égett a körte.

A leánygimnáziumnak és a fiúgimnáziumnak volt közös tánciskolája. Azt hiszem, a mi tornatermünkben volt. Természetesen szülői kísérettel. Akkor nem mehetett el egy lány egyedül. Szegény anyám mászkált velem eleget. Úgy hatodikos-hetedikes lehettem, amikor a fiúgimnázium és a leánygimnázium okosai csináltak egy Agytröszt nevezetű társaságot. Ott mindenféle viták voltak. Amikor szóltak nekem, hogyha akarok, menjek el, rettenetesen büszke voltam rá. Az egy kitüntetés volt. Az ember úgy érezte, hogy elég épeszűnek tartják. Ez egy zsidó társaság volt. Nem tartott sokáig, mert a németek bejövetele véget vetett ennek. Fél évig vagy egy évig jártam oda. Már nem tudnám megmondani, hogy milyen rendszerességgel, hetente vagy havonta. Élénken részt vettem az iskolai önképzőkörben is. Szerettem oda járni. Kaptam egy feladatot, a magyar költőnők feldolgozását. Baromi unalmas munka volt, onnan tudom, hogy létezett egy Dukai Takách Judit [1795-1836], hogy ő volt az első olyan magyar költőnő, akinek megjelent nyomtatásban valamilyen írása. A többire már nem emlékszem. Ezt egy hónap alatt hoztam össze, és 1944. március huszadikán lett volna az önképzőköri összejövetel, amikor fel kellett volna olvasnom, de ez érthető okok miatt elmaradt, mert tizenkilencedikén bejöttek a németek, és minden ilyen összejövetelt lefújtak [lásd: Magyarország német megszállása].

Voltak barátaink, akikkel összejártunk. Kirándultunk, időnként elmentünk moziba vagy színházba. A család gazdag ágával nemigen volt kapcsolat. Kicsit lekezelő, pártfogói kapcsolat volt. Karácsonykor kaptunk ajándékot, egyszer vagy kétszer egy évben értem jöttek, és akkor elvittek a Margit-szigetre, a Palatinus strandra, valahol megebédeltünk, meg volt valami délutáni program. Ez nagyon izgalmas volt, mert sofőrrel, autóval jártak, és autóval jöttek értem.

Tizenhét éves voltam, amikor bejöttek a németek. Addig egy üvegházban éltem, mert a szüleim is óvtak mindentől. Ráadásul a generációmban, az unokatestvérek között az egyetlen lány voltam, tehát még ott is kiváltságaim voltak. És egyik pillanatról a másikra hamis papírokkal ki lettem lökve, és rajtam múlt, hogy megállok-e a lábamon, csendőrök és egyebek mellett. És megálltam. És nem tudom elképzelni, hogy valahol odafönt hálóingben kering egy jóságos öregember, aki ezt így akarta. Ezt nekem senki ne magyarázza be. Sokkal jobban hiszem az evolúciót, mint a világ teremtését. Nem beszélve arról, kinek ártott az én anyám, aki tíz évvel volt fiatalabb, mint ma a lányom, és az apám, aki annyi idős volt, mint a fiam, és egy kistisztviselő volt az újpesti börtényárban. Hát kinek ártott, miért kellett elvinni, és halálra kínozni, és gázkamrába küldeni? Miért? Ez valakinek jó volt? Vagy ez a kiválasztott néphez tartozott? Hát micsoda esztelenség, hogy

kiválasztott nép? Mire van kiválasztva? Szenvedésre? Az egész világ utálatára és gyűlöletére? Mire van kiválasztva? Szóval ez nem tud hozzám közel kerülni. Azt mondják, hogy az öregek megtérnek a hithez, de én nem tudok megtérni. Annál távolabb esik tőlem. És nincs bennem halálfélelem sem. Úgyhogy az se hoz közelebb, hogy na Istenem, akkor mégse halok meg, mert ott fönt majd lebegek a világ végéig. Gagarin nem találkozott egyetlen angyallal sem.

Akkor már nagyon sok erdélyi menekült volt, és jött egy rendelet, hogy az erdélyi menekülteknek adnak egy személyazonossági kartont. Lenke nagynéném egyszerűen elment a postára, hozott egy ilyen nyomtatványt, és kitöltöttük az én adataimmal úgy, hogy a Horgony névből a h betűt elhagytuk. Az Orgony az olyan gyönyörűen, erdélyiesen hangzott. Volt egy rovat, hogy a törvények szerint zsidónak számít vagy nem, ott Lenke mind a kettőt aláhúzta, tegyék be maguknak, amit akarnak. Egy hét múlva megjött a személyazonossági kartonom. Addig be voltam zárva, de attól kezdve nem tudtam betelni a várossal. Reggeltől estig az utcán voltam. Egy egész háznak bevásároltam meg elintéztem, amit akartak.

A nagymama lakása olyan volt, hogy egy ilyen L alakú folyosó volt az előszoba, onnan nyíltak a szobák és egy lichthof. Ez egy zsidó ház volt, és akkor az volt a rendelkezés, hogy a házparancsnoknak minden délután végig kellett járnia a házat, megnézni, hogy öt óra után mindenki otthon van-e. Öt órakor irány ki a lichthofba, ahol a csirkék is voltak, és a csirkék közé guggolva vártam. Egyszer nyitva volt ennek a lichthofnak az ablaka, és én a nyitott ablakban tükröződtem. A házparancsnok csak bámulta az ablakot, nem akart hinni a szemének, hogy csirkék között termelt egy lány. De továbbment, nem szólt egy árva szót sem.

Még a Szálasi idő előtt volt, augusztusban vagy szeptemberben, nem tudom pontosan. Bombázáskor mindig lementem a harmadik emeletre, a nagybátyámék lakásába, mert a pincébe nem mertem lemenni. Egyszer a nagynéném fölrohant értem, hogy nem érdekel, mi lesz, de most lejössz. Rengett a környék, olyan volt, mint a földrengés. Lementem a pincébe, és be kellett volna menni az óvóhelyre. De jobboldalt nyílt egy helyiség, ahol a kazánház volt, oda bemásztam, és leültem a kazán alá. Valaki meglátta, és szólt a házparancsnoknak. Egyszer csak egy zseblámpával rám világított, hogy maga itt mit csinál? Valamit makogtam, hogy nem tudom, miért jöttem ide. Azonnal bemegy az óvóhelyre. Én nem fogok azért börtönbe menni, mert magának a fejére esik a kazán. Ezzel bevonultam az óvóhelyre, és ettől kezdve jártam le az óvóhelyre. A gyönyörű személyazonossági kartonom megvolt, csak hát engem mindenki ismert abban a házban, mert egyéves koromtól jártam oda a nagynénémhez meg a rokonokhoz. De nem szólt senki semmit, tudomásul vették.

A legfiatalabb nagynénémnek, Lenkének volt egy barátja. Mindennek nézte volna, csak zsidónak nem. Úgy nézett ki, mint egy vidéki kisnemes. Nagyon jó megjelenésű ember volt. Annak volt valami rokona, akinek volt valami gyára, és onnan szereztek egy pasast, akitől megvették a pasas feleségének meg a feleség húgának a papírjait. A feleség papírjait kapta volna az anyám, a nálam egy évvel fiatalabb kislány papírjait meg én. Ez a pofa elvitt Somogy megyében egy faluba, ismerősökhöz. Ott voltam egy hónapig. Úgy volt, hogy visszajön, és elhozza az anyámat. De az apám nem volt hajlandó hamis papírokkal bujkálni. Azt mondta, hogy az első razzianál megbukna, mert úgyse tud hazudni. Lesz, ami lesz, ő bevonult Újpesten a gettóba. Az anyám kijárt hozzá fehérneműt váltani, főzött neki két-három napra. Egyszer kint volt, amikor lezárták a gettót, és nem tudott eljönni. Így került Auschwitzba. A papírjai meg a lehetőségei megvoltak, a szerencse

nem volt meg hozzá. Kaposvár mellett egy hónapig voltam, akkor egy kicsit meleg lett a lábam alatt a talaj, mert egy pasas ott a faluban elkezdett piszkálni. Visszajöttem, és szegény nagyanyám majdnem rosszul lett, amikor meglátott. Gangra nyílt a konyhaablak, ő éppen valamit ügyködött, amikor meglátott elsuhanni a konyhaablak előtt. Azt hitte, hogy valami jó helyen vagyok. Egy darabig ott voltam nála.

Aztán voltam Tolna megyében, egy faluban. A nagynéném takarítónője vitt el, de ott még hamarabb kezdtek érdeklődni, hogy ki ez a pesti lány, meg hogy került ide meg egyáltalán. Akkor onnan is el kellett jönni. Akkor a nagynénémnek ez a barátja elvitt egy ismerőséhez a Tisza Kálmán térre [ma: Köztársaság tér]. Aztán onnan is el kellett jönni. Akkor egy alkalmazottjukhoz kerültem a Tátra utcába, és ott éltem meg a felszabadulást.

Csuda figurák voltak abban a házban, ez egy nagy, hatemeletes ház volt. Egyszer csak megjelent egy család, egy férfi, egy asszony és egy lány. Az asszony nercbundában, ami akkor elég feltűnő volt, a férfi télikabátban, amit nem vett le a pincében sem, meg kalapban. Mindig abban volt. Kiderült, hogy ez egy nagyon ismert rabbi volt, a Hevesi rabbi, aki a negyediken, az alezredesnél bujkált [Hevesi Simon (1868–1943): rabbi, vallásfilozófus. Kassán, Lugoson, 1905-től Budapesten volt rabbi, 1927-től pedig a pesti izraelita hitközség főrabbi, az OMIKE alapítója. – A szerk.]. Amikor átmentek fölöttünk az oroszok, kijöttünk a pincéből, és tizenöt-húsz fiú mosakodott félmeztelenül az udvari csapnál mínusz tíz fokban. Nem tudtuk, hogy csodálkozzunk-e, vagy a hideg rázzon a látványtól. De ők olyan boldogok voltak, hogy kiszabadultak. Ezeket mind ez az alezredes bácsi bújtatta a negyedik emeleti lakásban. Szökött zsidó fiúk voltak. Nagyon rendes bácsi volt. Kapott is valami kitüntetést, már nem emlékszem a nevére. Újságcikk is volt róla a felszabadulás után. Nekem a mai napig ez felszabadulás, mondhatnak, amit akarnak. Tudom, hogy nem miattam jöttek, de attól kezdve lehetett emberi életet élni.

Volt egy pofa, aki nagy nyilas volt a szájával, amúgy nem csinált semmit, ott dekkolt a pincében. Járt a pofája, hogy így a Szálasi, úgy a hazánk meg a németek meg minden. A többieknek ez nem nagyon tetszett. Amikor bejött az első orosz katona a pincébe, ez hirtelen nagy lelkesedéssel ment elé, és nyújtotta a karját. Az meg megfogta a csuklóját, és levette az óráját. Mindenki röhögött rajta. Megérdemelte. Nagy jelenet volt. Az egész pince dőlt a röhögéstől.

A családból sokan nem jöttek haza. Még amikor Somogyból visszajöttem, kérdeztem, hogy mi van a szüleimmel. Akkor azt mondták, hogy jó helyen vannak. Elvitték őket, jó helyen vannak. Nekik sem mondták meg, hogy hova. Majd ha vége lesz mindennek, akkor előkerülnek. Nem kerültek elő. Aztán szép lassan elmondták, hogy az anyám ott rekedt a gettóban, és azon az éjszakán elvitték őket. De hát ezt sokkal később, nem tudnám megmondani, hogy tulajdonképpen mikor tudtam meg.

A nagymama Pest ostroma alatt halt meg, valamikor 1944 decembere és 1945. január között [Az apai nagymamáról van szó. – A szerk.]. Úgy vitték ki a pincéből, és nem tudjuk, hogy hol van eltemetve. Lenke nagynénémet ez a barátja bevitte a sebészeti klinikára hamis papírokkal. Ott megfázott, megbetegedett, és egy homloküreg-gyulladást kapott. Egyik éjszaka az a tanár, aki a klinikát vezette, Matolai vagy Matolcsi, nem tudom, nem esküszöm meg rá, végigvitte a nyilasokat, és mutatta, hogy ez zsidó, ez zsidó, ez zsidó. Kiszedték az ágyból, és belőtték a Dunába [Ilyenről nem tudunk. Ismertek a zsidó kórházakban elkövetett nyilas rémtettek (Maros utca, Városmajor), de ezekben az intézményekben a kórházi orvosok is zsidók voltak. A betegeket helyben lőtték

agyon, és ott földelték el őket. – A szerk.]. Éjszaka vitték le őket az Üllői útról a Duna-partra. Ezt sokkal később nyögték ki, mert először azt mondták, hogy elmenekült, amikor jöttek a nyilasok.

A Régiposta utcában volt egy üres üzlethelyiség, amit a Vöröskereszt használt akkor, és ott mindig ki volt akasztva egy lista azokról, akiről hírt kaptak. Minden nap elmentem oda megnézni, és egyszer ki volt írva, hogy Földes Józsefné, Budapest. Ez persze nem egy olyan ritka név, hogy ne lehetett volna más, de én lélekszakadva rohantam haza, hogy a Lenke ki van írva, hogy jön haza. De hát nem jött. Értesítést nem kaptunk senkiről. Csak nem jöttek haza. Aztán – ugye mi nagyon sokáig Újpesten laktunk – volt egy fodrásznő, akihez anyám és én is jártunk, egyszer összeakadtam vele, és ő mondta, hogy apámat nem látta, de anyámat látta Auschwitzban, és akkor még jól volt. Ennyi a konkrétum, amit tudok. De hát Újpestről mindenkit Auschwitzba vittek, úgyhogy ez nem kétséges. De közvetlen személyi hírt nem kaptam másról. Újpesten a templomban sok rabbi lakott bent, és volt, aki nem jött haza. Az üres lakásokba azokat szállásolták el, akik hazajöttek, és nem volt hova menniük, mert esetleg a lakásukat elfoglalták vagy lebombázták. Oda is hetente kétszer-háromszor kimentem, és kérdezősködtem, hogy nem tudnak-e valamit. De senki nem tudott semmit.

A háború után nagyanyámmal laktam a Bécsi utcában, úgyhogy a Deák téri evangélikus iskolába iratkoztam be, az gyalog öt perc volt tőlünk. Simán fölvettek mint ott lakót. Itt fejeztem be azt a három hónapot, ami az érettségi előtt még volt.

Felsőbb iskolába nem jártam. Nem is volt mód rá. Szerettem volna művészettörténetet tanulni, de nagyanyám a házbérekből élt, és az a nullával lett egyenlő az inflációban. Úgyhogy mindig valamit el kellett adni. Na most három felnőtt unokát eltartani, etetni és valami minimálisat ruházni, hát emellett nem telt egyetemre.

Gyakran sétáltunk a korzón. Ha nem volt különösebb programunk, ha jó idő volt, lementünk. A Bécsi utca 5-től a korzó közel is volt, jó levegő volt. Az ember hol találkozott ismerőssel, hol nem. Mondjuk, akkor beülni való hely nem nagyon volt. Ott lődörögtünk fel-alá.

Volt egy szomszédunk a Bécsi utcában, egy akkor harminc körüli asszony, akivel én nagyon jóban voltam. A férje nem jött haza, és volt egy kislánya. 1946-ban, augusztus huszonegyedikén délután (másnap, hogy huszadikán jött a forint [lásd: a forint bevezetése]) lementünk sétálni a korzóra, és ott jött velünk szemben a férjem, akinek evvel az asszonnyal srégvizaví volt üzlete a Nagymező utcában. Ők jól ismerték egymást, így lettünk bemutatva egymásnak. Szokta mondani, hogy a Duna-parton szedett föl.

1947-ben házasodtunk. Egész egyszerű polgári esküvő volt. Akkor még nem volt így felosztva Budapest, csak tizennégy kerület volt. A szűk belváros volt az ötödik kerület [A belváros a negyedik kerület volt, a mai külső kerületek nagy része pedig nem tartozott még a fővároshoz. – A szerk.]. Az előljáróság – akkor így hívták – a külső Váci utcában volt, és ott az előljáróság ócska hivatali szobájában volt az esküvő.

A férjem apja, Molnár Zoltán – azelőtt Moskovits, nem tudom, mikor magyarosított – 1914-ben jött föl Pestre. Akkor már Molnárnak hívták. Nagyváradon született, kitanulta a drogista szakmát, és drogériát nyitott a Nagymező utcában. Buchenwaldban halt meg. Az ő üzletét vitte tovább a férjem a háború után..

A férjem például cserkész volt. Egy zsidó cserkészcsapat volt a Toldi, a mai napig összetartanak, és összejárunk velük, háromévenként van egy világtalálkozó. Brazíliából, Ausztráliából jönnek el. Ők sürgetik. Egy itteni szokta szervezni. Ez egy komoly munka, mert összejönnek negyven-ötvenen, és azoknak szállást és komplett programot csinál négy-öt napra. Nemcsak úgy, hogy itt laktok, és akkor csináljatok, amit akartok, hanem bérel egy buszt, ami viszi az egész társaságot ide-oda. Volt olyan, amikor csillagtúrában Pestről mentünk ide-oda. Utoljára Sopronban voltunk, az nagyon jól sikerült. Most állítólag Bécs mellé megyünk. Az egyik, aki marseille-i, minden évben azt mondja, hogy elég volt, most már elég öregek vagyunk, de az amerikaiak presszionálják, hogy akarnak jönni. Ausztráliából is jönnek. Összetartó társaság. Van egy évente kétszer megjelenő újságjuk, ami abból tartja fenn magát, hogy a fiúk adják össze a pénzt rá. Nincs a lapnak ára, hanem időnként mindenki ad ötven dollárt, száz dollárt, ötszáz dollárt, ki mit tud, és akkor, amíg az tart, addig tart, amikor fogytán van a pénz, akkor a szerkesztők körbekalapozzák a világot.

A férjem 1944. június harmincadikán töltötte be a tizennyolcat, és akkor sürgősen behívták munkaszolgálatra Jászberénybe. Ott még lehetett közlekedni egyik csoportból a másikba, és ő olyan csoportba került, ahol ismerősök voltak, akik azon a környéken laktak, ahol az üzletük volt, a Nagymező utcában. Idősebbek voltak nála, ő tizennyolc éves volt, ezek meg jó harmincasok. Egy másik csoportban volt egy cserkész társa, és az szólt neki, hogy gyere át a mi csoportunkba, ott csupa fiatal van, sokkal jobb. A férjem meg azt mondta, hogy én már itt lettem a cuccomat. Ott maradt, és mint a mellékelt ábra mutatja, ők megmaradtak, az a szerencsétlen fiú a csoportjával együtt pedig beleesett ebbe a bizonyos bori kettős lépcsőbe, akiket agyonlőttek, mert kellett a vagon a németeknek. Csupa tizennyolc-húsz éves fiút legépfegyvereztek [Randolph L. Braham írja, hogy a németek 1944. szeptember közepén döntöttek Bor és környéke kiürítéséről. Az evakuált zsidók második csoportja, kb. 2500 ember szeptember 19-én hagyta el gyalogmenetben Bort. Több száz embert legyilkoltak útközben, a többiek október 6-án érkeztek Cservenkára, ahol 7-én és 8-án 700-1000 embert, miután előbb megásattak velük egy hatalmas gödröt, és lerakatták velük minden értéküket, még a karikagyűrűjüket is, lemészároltak, az életben maradtakat pedig továbbhajtották Zombor felé. Innen – további gyilkosságok mellett – Bajára, majd onnan Szentkirályszabadjára vitték őket, ahonnan zömmel Buchenwaldba és Flossenburgba deportálták a még életben maradtakat. (A magyar Holocaust, Budapest, Gondolat/Wilmington, Blackburn International Inc., é. n. /1988/. – A szerk.)]. Nekem is voltak Újpestről ismerőseim közöttük. A férjem Máramarosra került. Vasutat építettek. A Horthy-proklamáció után húsz-harmincad magával lelépett. Összeszedtek egy csomó kézigránatos ládát, és a munkáról nem mentek be a körletbe, hanem fölmentek a hegyekbe. Úgy gondolták, ha rájuk akadnak, legalább nem adják magukat olcsón. Két vagy három napig ott voltak fönn az erdőben, szakadó finom őszi esőben. Egyszer úgy ment el mellettük egy csendőrijárőr, hogy hallották a beszélgetést, de megúszták. Ahogy szabadult fel az ország, úgy jött föl a szabad területen. Először Debrecenbe ment, onnan lement Szegedre, onnan próbált hazafelé kerülni. Azt hiszem, Kecskeméten is volt. Amikor már hallotta, hogy Pest fölszabadult, akkor elindult Pest felé. Cegléden fölszállt egy tehervonat fékezőfülkéjébe, ahol bokáig ért a hó. Ő nyáron vonult be, télikabát nem volt nála, szerzett valahol egy tetves rendőrzubbonyt, és abban jött. Ceglédről Bugyiig jött a vonattal, és Bugyiból gyalog jött Pestre. Hozott magával egy hátizsák élelmet. Nem tudta, hogy ki van itthon, ki nem. Az apja nővére meg annak a fia volt meg. Akkor megnézte, hogy mi van a drogéria körül. Hát ott rengeteg szemét volt, mert betörtek, kifosztották, meg találatot kapott. Kített a bolt elé a járdára két hokedlit, arra egy deszkalapot, és ami áru maradt, meg amit tudott szerezni, avval kezdett. Aztán ahogy tudta, úgy

hozta rendbe az üzletet. Amikor mi megismerkedtünk, már egy normális üzlete volt.

A nagybőjtöt [Minden bizonnyal a Jom Kipurról van szó. – A szerk.] a háború után nagyon sokáig tartottam a férjemmel. Nem annyira vallási okokból, inkább emlékezésül. A férjemnek drogériája volt, és aznap zárva tartottunk. De eléggé profán módon azért elmászkáltunk ide-oda, meg vásároltunk olyanokat, amire máskor nem értünk rá. Nem voltunk túlzottan áthatva az ünnep hangulatától, csak tényleg, a szüleinkre való emlékezés. Aztán egyszer nem vettük észre, hogy hosszúnapp van, ettünk, és akkor azt mondtuk, hogy nem csináljuk tovább.

1947-ben, amikor férjhez mentem, szereztünk egy lakást az ötödik kerületi Zoltán utcában. Ez egy első emeleti kétszobás udvari összkomfortos lakás volt, amivel igen boldogok voltunk. Ezt úgy sikerült szerezni, hogy adódott egy asszony, aki ott lakott a nagynénjével. Az asszony férjhez ment, akkor olyan negyven körül volt ez a nő, a férjnek volt egy lakása, a néni meg bement egy szeretetotthonba. Így megürült a lakás, különböző cseremanipulációkkal szereztük meg. Már akkor is pénzt kellett adni az ilyenért. Tanácsi lakásnak számított, amihez kiutalás kellett, amit úgy kaptunk meg, hogy amikor a férjem fölment az előljáróságra, akkor még nem tanácsnak hívták 1947-ben, de lakásgazdálkodás az volt a háborús károk miatt, és ment föl a lakásosztályra ezt intézni, összefutott egy régi ismerőssel, aki aztán segített neki elintézni, hogy megkapjuk. Kiutalták kettőnknek a lakást. Nem volt túl nagy, az egész talán hatvan négyzetméter, de két szoba volt.

1949 decemberéig laktunk ott, mert az ÁVO igénybe vette azt a házat. Akkor költöztünk az Orsób utcába, ami nem messze van innen. Az egy kétszobás lakás volt, de garzon konyhával. Később átépítettük, hogy a garzonkonyhából, a spejzből és az előszobából csináltunk konyhát. Fürdőszoba, vécé volt. A házban volt egy alagsor, ott volt a házmesterlakás és egy egyszobás lakás, volt egy magasföldszint, és volt egy első emelet. Mi itt laktunk.

1948-ban született Gyuri, és amikor egy éves volt, körülbelül 1949 nyarán, akkor államosítottak [lásd: államosítás Magyarországon]. Már ugye a Rákosi idő [lásd: Rákosi-korszak] volt, és nagyobb cégeket, gyárat, bankokat, áruházakat korábban is államosítottak. Addigra megalakult a Háztartási Bolt Vállalat meg az Illatszertbolt Vállalat [Aztán majd 1965-ben összevonták a kettőt. – A szerk.]. Ez minket annyiban érintett, hogy fölajánlottuk az üzletünket a háztartási boltnak, áru nélkül. Csak a helyiséget meg a berendezést. Ezért mind a kettőnknek adtak állást. Fálnak nem mentünk tőle. Én pénztáros voltam hatszáz forintért, ami akkor sem volt sok pénz. Ő meg eladó volt, és hétszáz forintot kapott. De akkor fontos volt, hogy az embernek állása legyen. Ne a magánszektorban legyen, hanem állásban legyen. Nagymező utca 25. A helyiség most is megvan. Volt ott szabóság meg mindenféle. Rég jártam arra.

Én nem féltém, hogy elvisznek [lásd: kitelepítések Magyarországon]. A családom nagy része félt. Volt, akit el is vittek. A nagynénémet férjestől, gyerekestől valahova a Hajdúságba vitték [Az apai nagynéniről, Freud Adolf nagykereskedő feleségéről és családjáról van szó. – A szerk.]. Én nem jártam ott. Viktor bácsi a szanatóriumával nem is tudom, hogy úszta meg. Lehet, hogy már a koron túl volt, és azért nem vitték el. Pedig a veje annak a szanatóriumnak volt az egyik igazgatója. De az 1919-es forradalomban jóban volt a Szakasitscsal. Egy cellában ültek. És amikor megkapta a papírt, hogy éjjel, nem tudom, hány órakor jönnek érte, akkor fölhívta a Szakasitsot, és az elintézte, hogy ne vigyék el.

A kettőnk fizetése soha nem volt elég a megélhetésre. Ott volt a két gyerek, és az anyósom is velünk volt. Mindig árultunk mellette. A férjem főzött krémet, arckrémet, csinált kölnit, és jártuk a körutat, ahol ki volt írva, hogy kozmetikus, oda fölmentünk az utcáról. Hol vettek, hol nem vettek.

Mikor a lányom született, éppen nem lehetett gumibugyit kapni. A férjem akkor még az illatszerboltnál volt, hozott nejlonpelenkát, és abból varrtam bugyit. Nem volt túl jó, de az volt. Ahogy kiszabtuk a bugyit, ugye van itt egy hajlata, és az a darab megmaradt. Világ életemben utáltam még használható dolgokat kidobni. Addig törtem a fejemet, amíg ezekből a fecnikből erszényeket varrtam. Úgy, hogy tettünk alá mintás textilt meg alá valami vízhatlan anyagot, ez össze lett steppelve, egy kis cipzár bele és kész. A férjem járta az illatszerboltokat, és a volt kollégáknak eladta. Meg én is jártam. De pénzt nem tudtak adni az állami üzletek, hanem csereárut. Szappant, mosóport, és akkor azt eladtuk az ismeretségi körben.

Elég sokáig voltunk a háztartási bolt, illatszerboltnál, de 1954 nyarán, amikor kaptunk egy szakszervezeti beutalót [lásd: SZOT-beutaló], akkor én már nem a háztartási boltnál voltam, hanem az ÉPFU [Építőanyag Fuvarozási Vállalat] nevezetű teherfuvarozási vállalatnál. Tisztviselő voltam, menetleveleket kezeltem. A munkahelyi íróasztalom tele volt arckrémmel, kölnivel és az unokahúgom által festett – nagyon jó kézügyessége volt – kendőkkel meg zsebkendővel, Ezeket árultam a sofőröknek, akiknek én írtam a menetlevelét.

Nagy Imre volt a miniszterelnök, amikor kijött egy rendelet, hogy kilencven ágazatra adnak ki szabad iparendélyt. Ez azt jelenti, hogy nem kell hozzá vizsga. Tehát nem kell péknek vagy hentesnek lenni, nem kell szakvizsga, hanem kilencvenféle szabad iparra adnak ki engedélyt. Ebben benne volt a műanyag-feldolgozás [Nagy Imre miniszterelnöksége idején nagymértékben megkönnyítették a kisiparosok ipargyakorlását. Az iparigazolvány kiadásának feltétele a lakossági szükségletek kielégítése volt, de a működést korlátozó rendelkezések továbbra is szigorúak voltak (3 alkalmazottnál többet nem alkalmazhatott a kisiparos, munkaközösséget nem alakíthattak stb.). Ennek ellenére gyorsan nőtt a magánkisiparosok száma: az 1953. évi 47 ezres mélypontról 1954-re 83 ezerre, 1955-re közel 105 ezerre nőtt az ipari, építőipari és szolgáltatóipari kisiparosok száma (Pető Iván – Szakács Sándor: A hazai gazdaság négy évtizedének története, 1945–1985, KJK, Budapest, 1985). – A szerk.]. Akkor már vásárolt volna tőlünk az illatszerbolt, mert lévén, hogy évekig ott voltunk, sok ismerős volt. De számlát kellett volna adni. Nekünk meg nem volt számlázási lehetőségünk. Létezett az úgynevezett háziipar, azok tudtak számlát adni. Mindenkinek szóltunk, hogyha tud valakit, akinek van valamilyen ipara, akkor megfizetjük az adót, csak adjon számlát. A nagynéném járt egy eszpresszóba az Andrássy úton, ahol a vezető azt mondta, hogy neki van egy szabad ipara. Kezdett hálókát csinálni, ilyen bevásárlóhálókát. Összehozott bennünket, hogy esetleg mi áruljuk az ő holmiját, ő árulja a mi holminkat, és ő tud számlát adni. Kisült, hogy ő is keres valakit, aki tud számlát adni, ez csak duma volt. Úgyhogy aztán így kerültünk bele tulajdonképpen a műanyagszakmába, hogy árultuk a barátnőnknek a hálót.

Amikor kijött ez a rendelet, hogy adnak iparendélyt, akkor rohantunk, hogy kiváltunk műanyagra iparendélyt. Csak azt nem tudtuk, hogy néz ki a gép, hogy néz ki az anyag, mit kell vele csinálni. Semmit nem tudtunk. Akkor ennek az asszonynak a férje, aki a hálókát csinálta, azt mondta, hogy neki van egy barátja, aki mindent tud, és majd mindent megtanít. A gyárban, ahol dolgozott, fusiban [lásd: fusizás] megcsinálta a gép állványát. Találtunk egy lakatost, aki megcsinálta a hengert. Az ócskapiacon vettünk egy sebváltót meg egy motort, az egész be lett szerelve. Ezt úgy

hívták, hogy extruder. Elektromos fűtése volt. Nejlonfonalat csináltunk, amiből aztán necceltük a hálót. Kínkeservesen megtanultuk, és csináltuk a nejlonhálót, és volt rá vevő. Kis szatyor, neccelve volt, ilyen lyukacsos. Túl sokat nem lehetett beletenni, de olyan öt-hat kilót elbírt. Vagy a saját anyagából volt fonva a füle, vagy kemény műanyag füle volt. Így is, úgy is csináltuk. Akik megvették a fonalat, fölneccelték, eladták trafikoknak. Akkor rengetegen jártak át Csehszlovákiába, és ez ott nagyon kedvelt volt. Volt, aki ötven-száz szatyorral átment Csehszlovába, és hozott golyóstollat meg mit tudom én, mit. Ami ott volt, itt meg nem volt. Mindenki keresett rajta egy kicsit. Volt egy sportoló, aki később olimpiai bajnok lett, annak a mamája is neccelt, és amikor a fia ment ki külföldre, versenyre, vitt magával ötven hálót. Szóval ez így ment.

A műhely először a Lotz Károly utcában volt, egy garázsban. Könnyű volt szerezni, mert akkor üresen álltak a garázsok, és a tanács örült, hogy pénzt kap érte. Aztán a Küküllő utcában. Azért is maradtunk az Orsó utcai lakásban, mert amikor ipart váltottunk, ezen a környéken kerestünk helyiséget. 1965-ig laktunk ott, és akkor jöttünk ide, a Pasaréti útra. Ez öröklakás volt, ezt megvettük. De itt volt lakó, úgyhogy cserével volt beköltözhető. Pór Bertalan lakott itt eredetileg. Úgy szokták mondani, hogy a kommunisták között a legjobb festő, és a festők közt a legjobb kommunista. Hát ilyen modern, félig absztrakt, nekem nem tetsző képeket csinált [Pór Bertalan (1880-1964) - festő. A Tanácsköztársaság alatt a Művészeti Direktórium festőszakosztályának vezetője, ekkor készült két hatalmas toborzó plakátja, a Világ Proletárjai Egyesüljete! és a Feleségetekért és gyermekeitekért. A Tanácsköztársaság bukása után Szlovákiába emigrált, 1938-ban Párizsba költözött. 1948-ban hazatért, és a Képzőművészeti Főiskola tanára lett. - A szerk.]. Amikor 1964-ben Pór Bertalan meghalt, mi költöztünk ide. Mire a formások el lettek intézve, körülbelül egy év telt bele. Úgyhogy mi 1965 júniusában jöttünk ide a férjemmel és a két gyerekkel.

Az iparban a gyerekek is segítettek. Nem voltak túl boldogok tőle, de mikor már olyan tizenévesek voltak, akkor igen. Főleg szünidőben. Tanulmányi időben nem annyira, de nyári szünetben mehettek strandra, mehettek nyaralni is, minden évben, de vagy délelőtt, vagy délután be kellett jönni. Szállítani kellett, vagy valamit segíteni. Például a férjem hétvégeken járt vidéki piacokra, és az árut kellett csomagolni. Mindig pénteken ment vagy csütörtökön. Előző délután tele volt a lakás áruval, mert itthon csomagoltuk. Közben lehetett tévét nézni. Itthon szereltük össze az öveket, tettük föl a csatot rá, meg zacskóztuk. Kellett hogy segítsenek.

Volt alkalmazottunk is, eleinte csak egy. Amikor a fiam belépett, akkor ő volt a második. Ő intézte a műszaki ügyeket, a gépeket. A kinti emberekkel ő foglalkozott. Adta ki a munkát, ellenőrizte, bevette. Aztán lett még egy alkalmazott. Akkor kötve volt, hogy három alkalmazott lehetett, több nem. A lányom is bejött a cégbe, de ő nem volt bejelentve, mert nem lehetett. Ő az adminisztrációs dolgokat csinálta. Meg hát eladott, ha kellett, akkor kiszolgált. Csak amikor már odáig jutottunk, hogy a fiam önálló ipart váltott ki, és tőlünk kilépett, akkor lehetett a lányomat bejelenteni. Aztán később ő is önálló ipart váltott ki. Aztán csináltunk többféle szatyrot meg gyerekjátékot meg öveket, és 1975-76 körül átálltunk az autóalkatrészekre.

A váltásnak az oka az volt, hogy a fiam nejlonzacskót árult. Járt mindenféle üzletbe. Ami előtt elment, bement, hogy kell-e zacskó. Megvoltak az állandó vevői, és egy autóalkatrész-kereskedésben, ahol főleg Moszkvicsokkal foglalkoztak, szóltak neki, hogy „Maguk műanyagosok. Aki a burákat csinálja, az visszaadja az ipart, nem akarják-e átvenni?”. Akkor át akartuk venni. A

kettőt együtt nem lehetett csinálni, úgyhogy a régi dolgot fölszámoltuk. Nagyon jókor, mert éppen kiment a divatból. A hetvenes évek második felében már valamivel jobb volt az áruellátás, és azokat a bővlikat, amiket mi csináltunk, már nem nagyon vették. Főleg az orosz katonák vették meg a csehek meg a lengyelek, belföldi kevésbé. De azért megéltünk belőle.

Az elődeink tíz- vagy tizenkétféle burát csináltak. Mi továbbfejlesztettük, másokat is vettünk hozzá: indexlámpát, első és hátsó indexet. Ezek műanyagból voltak. Ma üvegből vannak vagy egészen más műanyagból. Mi főleg a keleti kocsikhoz gyártottunk, Trabant, Wartburg, Skoda, Lada. A Moszkvics kiment a divatból. Zaporozsec is volt. De hát a Trabant, Wartburg, Lada az ment végig. Az ipar az én nevemen volt. Ugyanis a férjem akkor a Kőbányai Gyógyszeráru Gyárban dolgozott. Raktáros volt a Kőbányai Gyógyszerben, és neki sokkal jobb fizetése volt. Nekem volt kilencszáz forintom, neki kétezer-ötszáz. Azt mondtuk, ha nem válik be az ipar, a kilencszáz forintos adminisztrációs állást megtalálom. De ő nem tud elhelyezkedni még egyszer két és félezerért. Úgyhogy én váltottam ki az ipart, és ő még egy évig maradt a gyárban. Csak aztán át akarták minősíteni, sokkal lejjebb ment volna a fizetése, és akkor kilépett. Amikor már ketten csináltuk, akkor sokkal könnyebb volt. Anyagot beszerezni, szállítani, meg még valamit gyártani is. Amíg a gyerekek kicsik voltak, és volt a háztartás, egy kicsit nehezen ment. Szabadidőmben mentem le a műhelybe, mert egyéb dolgok elfoglaltak. Akkor tudtunk már komolyabban dolgozni, amikor a férjem is csatlakozott.

1975. novemberben kezdtünk, és ő egy évvel később kapcsolódott be. Csak az volt a baj, hogy nem lehetett bejelenteni. Azt írták be a személyijébe, hogy közreműködő családtag. Felesége iparában közreműködő családtag, de SZTK-t nem lehetett utána fizetni. Csak nagyon sok évvel később, valamikor az 1980-as években lehetett bejelenteni. Úgyhogy neki nagyon kicsi a nyugdíja. Hát én sem megyek a falnak a nyugdíjamtól, pedig a legmagasabbat fizettem mindig, amíg az enyém volt az ipar, 1987-ig. Hivatalosan 1987 decemberében mentem nyugdíjba. Azért még csináltuk, mert a gyerekek kiváltották az ipart, és 1987-ben Budakeszin nyitottak egy üzemet. 2004. június végén hagytuk abba, mert kifogytak az autók, nem volt forgalom. Az 1980-as évek végén, 1990-es évek elején kint, a budakeszi üzemben húsz és harminc között volt a létszám. Most, amikor bezártunk, hárman vagy négyen voltak, és bent egy alkalmazott. Szóval lefogytunk. Aki elment, a helyett már nem vettünk fel másikat. Volt, akit elküldtünk, és a végén a négy alkalmazottnak kifizettük a végkielégítést.

1956-ban gondoltunk kivándorlásra, ki nem gondolt. De amikor elkezdtünk rajta gondolkozni, akkor a lányom skarlátos lett, és ez ugye elvágta a dolgokat. Aki azt mondja, hogy nem jutott az eszébe, az hazudik. Mindenkinek eszébe jutott. De itt maradtunk. Nem is bánom.

Amikor lazítottak az utazáson [lásd: utazás külföldre 1945 után; kék útlevél], akkor Kádárnak volt egyszer egy beszéde, és azt mondta, hogy mindenki, aki külföldre megy, legyen egy kicsit Magyarország követe. Nem azért, mert a Kádár mondta, de valahogy mindig úgy éreztem, hogy a saját fészkébe az ember ne piszkítson, és ha idegeneknek mesél róla, akkor lehetőleg a jót mondja, ne a rosszat. Mert azért voltak akkor jó dolgok is, nem csak rosszak. Hát nem beszélve arról, hogy a mai értelmiségnek egy igen nagy százaléka soha nem került volna értelmiségi szintre, és nem tanulhatott volna tovább, ha nem tágítják ki annyira a tanulási lehetőségeket. Viszont nagyon nagy bűne volt annak a korszaknak, hogy mindent Pestre vontak össze. Csak Pesten volt ipar, kiürült a vidék.

Az iskola az előző lakásomtól száz méterre volt. Úgyhogy nagyon kedvező volt, négyszáz méterrel arrébb volt egy óvoda, oda járt mind a kettő. Utána a fiam a József Attilában érettségizett, a lányom meg az Ady Endrében. A fiam utána autóvillamosság-szerelést tanult, mert nem volt jobb. Utált tanulni, az autók viszont nagyon érdekelték, úgy gondoltuk, hogy ez menni fog, de nem ment. Levizsgázott, megvan a mestervizsgálója is, de rettenetesen utálta.

A lányom többszöri próbálkozás után bejutott a Pénzügyi és Számviteli Főiskolára, és azt elvégezte. Utána állásba ment egypár évig. Volt egy nagyon jó helye, ahol nagyon szeretett lenni, de azt megszüntették, áthelyezték, és ezen a munkahelyén nagyon nem szerette a társaságot. Mondtuk, hogy jöjjön be a céghez. Nálunk úgylis minden kézre szükség volt. 1987 óta az ő nevükön volt a cég. Utána, az 1990-es években káeftévé alakultak, de hogy hányban, azt pontosan nem tudom.

Azért mindig volt időnk a gyerekeinkre. Mikor délután hazajöttünk. Sőt, a fiam rossz tanuló volt, úgyhogy nagyon sokat korrepetáltuk. Volt mellette tanár is, de mi is foglalkoztunk vele. Mindenkinek megvolt a maga tantárgya, amiben foglalkozott vele. Aztán ott voltak a szombatok és vasárnapok, amikor jártunk kirándulni, közös programok voltak. Amikor nagyobbak voltak, akkor nyári szünetben bejöttek segíteni.

Nálunk a származás nem volt téma. A fiamnak májgyulladás volt nyolcéves korában. Bekerült a kettős gyerekklínikára, a Bókay utcába. Akkor nagyon sok ilyen májgyulladás volt, fiúkat és lányokat, ilyen kicsiket, egy szobába raktak. Az egyik kislány azt mondta neki: „Te olyan zsidós vagy.” Ő meg nem tudta, hogy az mi. Akkor megkérdezte, és elmagyaráztuk. A gyerekek mindent tudnak a [sorsunkról]. Azokról a rokonokról is, akiket ők már nem ismerhettek. Csak az apai nagyanyjukat ismerték. A férjem apja Buchenwaldban halt meg. A bátyját Sopron mellett, Hidegségnél lőtték agyon [Hidegség is beletartozott abba a Pozsonytól Kőszegig húzódó, ún. Niederdonau erődvonalba – Balf, Fertőrákos, Hidegség, Ágfalva, Nagycenk, Siegendorf /Cinfalva/, Donnerskirchen /Fehéregyháza/ –, ahol több tízezer munkaszolgálatost kényszerítettek sáncásásra 1944 végétől, és ahol sok ezer munkaszolgálatos pusztult el. – A szerk.]. Az én szüleimet Auschwitzba vitték.

Én zsinagógába nem vittem el a gyerekeket. Tulajdonképpen a 1967-es háborúnál [lásd: hatnapos háború] ébredtek öntudatra, főleg a fiam. Akkor nagyon nagy zsidók lettek. Szóval nem annyira vallásilag, mint inkább, hogy Izrael mellett ki kell állni. Mondjuk, ez érzésekben nálunk is ugyanígy volt, csak nem csapódott le abban, hogy templomba járjak. Mi is figyeltük a híreket, meg néztük a térképen, hogy ki hol van. Meg drukoltunk nekik. Ez természetes.

Ők mind a ketten eljárnak a nagyünnepeken, én nem megyek, mert ezek a nagyünnepi, templomi összejövetelek nem annyira a vallással vannak kapcsolatban, inkább társadalmi események.

A férjemmel együtt nem nyaraltunk, mert amikor [a gyerekek] kicsik voltak, akkor nem volt erre pénzünk. Akkor voltunk egyszer együtt Siófokon, amikor Gyuri másfél, két éves volt, Jutka még nem volt. De az nagyon gyatra volt. Aztán nem volt pénzünk rá. De olyan helyen laktunk [az Orsó utcai lakásról van szó], hogy nem is volt erre szükség. Nagy kert volt, hét gyerek volt a házban. A fél utca odajárt a mi kertünkbe, olyan volt, mint egy óvoda, napközi, akkor ott volt homokozó, gyümölcsfák. Istenien érezték magukat a kertben. Reggel lementek, csak enni jöttek föl, nagyjából. Aztán később, amikor már nagyobbak voltak, akkor kiadtuk őket ilyen nyaraltató helyre. Miután semmivel kezdtünk, az én karkötőm ment a zaciba. Abból vettük a gépet. Nem lehetett a nyáron, a

főszében elmenni, hanem akkor dolgozni kellett. Mi nagyon sokáig úgy mentünk egy-egy hétre, hogy külön ment a férjem és külön én, mert a műhelyt nem lehetett becsukva tartani.

Az első emlékezetes utunk 1957-ben volt, Prágába. Akkor lehetett menni. Az újságban írták, hogy az IBUSZ szervez prágai utazást. Kilenckor nyitott az IBUSZ-iroda, a férjem odaállt reggel hétkor sorba, hogy bejusson. Egymást váltva utaztunk. Az egy külön regény volt. Mert ő megjött a Keletibe, én indultam a Nyugatiból. Taxival rohant át, és már mozgott a vonatom, mire odaért, és megadta az utasításokat, hogy hova kell mennem, és mit kell csinálnom. Rohant a vonat mellett és úgy ordította föl, hogy van egy levél a portásnál. Mert ugyanabban a szállodában laktunk. Később is külön mentünk. Nagyjából ugyanazokra az utakra mentünk, de nem együtt.

Balatonlellén volt egy nagy, háromemeletes, hetvenlakásos társasház, abban, 1972-ben vettük egy másfél szobás lakást. Aztán kinőttük, mert a lányom is férjhez ment, és már férjestül nem fértek el. Akkor Csopakon megvettük egy négyes sorház egyik részét, amiben két hálószoba és egy nappali van. Az ma is megvan.

Az első autót 1958-ban vettük, egy Tatra 57-es fakarosszériájú autó volt [lásd: személygépkocsik Magyarországon 1945 után]. Ha belement egy kátyúba, akkor kinyílt az ajtaja, úgyhogy egy spárta volt rendszeresítve. Utána kéz alatt használt autók voltak sokáig, három Skoda, aztán egy Volga, amit már újonnan vettünk. 1970-ben vettünk egy Renault 16-ost kéz alatt, majdnem új volt. Aztán valahogy Renault 16-os jött be a Merkúron keresztül is, és akkor vettünk úgy is. Nekem nincs jogosítványom. Nem akartam vezetni, mert a férjem szerelőjének a felesége halálosan gázolt, és leültették egy évre. És akkor azt mondtam, hogy nekem nincs időm erre. Az én életem annyira szorosan a műhelyhez volt kötve, én reggel bementem, este hazajöttem. Ha valahova el kellett mennem, elvitt az autóbusz vagy a férjem, később valamelyik gyerekem. Ha nagyon siettem, elvitt egy taxi. Nem hiányzott az életemből. Keveset jártam be a városba. Hét végén a férjemmel együtt mentünk, vagy ha elmentünk este valahova, akkor vele mentem.

Sokáig volt operabérletünk, sokáig volt a Madáchba bérletünk, amíg a Madách föl nem mondta a bérleteket. Sokat jártunk moziba, színházba, baráti körrel. Nyilvános helyekre, szórakozóhelyekre nemigen. Néha színház után beültünk még egy kávéra, de hogy vacsorára, az nem volt szokás. A barátainkkal általában egymásnál jöttünk össze.

Karácsonyt mindig tartottunk. A szüleim is tartották, gyerekkoromban mindig volt karácsonyfánk. Úgyhogy az én gyerekeimnek is volt. Mai napig összejövünk karácsonykor. Hol nálunk, hol a lányomnál, mikor hogy.

Mindenki zsidó temetőben van [eltemetve]. Mondjuk, ez magától értetődő is volt, független a vallástól, mert még a dédapám halálakor a fiai építettek egy kriptát [Rákos]Keresztúron, és abban még nekünk is van helyünk. Meg is mondtuk a gyerekeinknek, hogy oda akarunk kerülni.

A nagymamám, az nem a kriptában van, mert amikor a nagyapám meghalt, akkor ő egy dupla sírhelyet vett, ahová a nagyapámat tették, és ő is úgy akarta, hogy oda kerüljön. A nagynéném is ott van. Az ő kifejezett kívánságára, odakerült, nagymama mellé. A szüleimnek csak a neve van ráírva a nagymama sírkövére, miután nem jöttek haza.

Egyházi temetések voltak. De nem tetszik, hogy ezt nagyon sokan üzletszerűen művelik. Nem a vallásra vagyok dühös, de hát amikor egy temetés attól függ, hogy mennyit adott a rabbinak,

mennyit adott a kántornak! Mikor gyülekezik a gyászoló nép a temetőben, még kint az előtérben, és akkor beterelek, hogy itt van a rabbi úr, meg itt van a kántor úr... Mikor a nagyanyámat temették, a férjem meg az unokabátyám bementek dellázni [pesti szleng = fizetni] a rabbinak, a kántornak. Akkor odajött egy pasas, hogy ő imádkozott a mosdatásnál, odajött egy asszony, hogy ő mosdatta, akkor a sírásóknak a vezetője, akkor még nem tudom, hogy kicsoda. Tudom, hogy a férjemnél már nem volt elég tízforintos, mert akkor még annyi volt a baksis, és kölcsön kellett kérni, mert már majdnem kint voltunk a kapunál, amikor odarohant egy asszony. Szegény nagyanyám kis hálókabátját hozta, hogy ezt ő vette le róla. Azt hittem, belerúgok. Szóval, üzlet az egész. Semmi áhítat, semmi vallás, semmi nincs benne.

A fiam elég sokáig járt a leendő feleségével. Úgyhogy nem volt újdonság, tudtunk róla. Szerettük, a szüleivel is jóban voltunk. Semmi kifogásunk nem volt, úgyhogy tudtuk, hogy előbb-utóbb bekövetkezik [a gyerekek elköltözése]. Nagyon rossz volt, amikor eggyel kevesebben lettünk. A legrosszabb az volt, amikor a lányom ment férjhez. Amikor hirtelen nem lett gyerek a háznál. Akkor nagyon sokáig reggel telefőztem a kávéfőzőt. De hát azt, hogy egy lány férjhez megy, előbb-utóbb tudomásul kell venni az embernek.

Mind a ketten Pesten élnek, és egyébként nem akartak disszidálni soha, nagyon jól érzik itt magukat. Nekem nagyon rossz érzés lett volna, ha kimennének. De hát minden szülő azt mondja, hogy borzasztó volt, amikor a gyereke elment, de úgy gondolta, hogy neki jobb lesz. De hát aztán voltak nagyon disszonáns dolgok, amikor ugye volt egy ismerős család, ahol az egy szem gyerek elment 1956-ban, aztán tíz-egynéhány év múlva kivitette maga után a szüleit. Ez egy intellektuális pasi volt, aki egy egyetemen tanított Kanadában. Aztán kapott az USA déli részén egy olyan ajánlatot, hogy otthagyta, úgyhogy messzebb került a szülőktől, mintha azok itthon maradtak volna. Azok meg már nem tudtak utánamenni, mert elhelyezkedtek ott, és már öregek voltak, és már sehol nem tudtak volna elhelyezkedni. Úgyhogy nagyon falsul ütött ki a dolog. Meg különben is, hallottam, a legtöbb helyen, ahol a szülőket kivitették, nem vált be a dolog.

Nem voltam párttag soha. Most se vagyok párttag. Meggyőződésemm van, de nem vagyok párttag. Én baloldali liberális vagyok. Erősen. A rendszerváltásban nagyon sok pozitívum van, és van nagyon sok negatívum. Az én életemben nincs, mert én 1987-ben hivatalosan elmentem nyugdíjba. Az, hogy segítettem a gyerekeimnek, a státuszomon már nem változtatott. Nekem nem volt főnököm sem előtte, sem utána. Úgyhogy nem kellett senkitől sem félnem a politikai meggyőződésemm miatt, mert nem függtem senkitől.

Jártunk Izraelben valamikor a 1990-es évek elején. De kiköltözésre nem gondoltunk. Egyrészt nekünk megvolt itt az egzisztenciánk, és jól éreztük magunkat, ez az egyik. A férjem meg azt a klímát nem bírta volna elviselni, nem bírja a meleget. De nem is gondoltunk kivándorlásra. Nem beszélve arról, hogy a férjem jól beszél németül, én picit beszélek angolul, meg egy keveset tanultam franciául, ma már a felét elfelejtettem. De hát a héber annyira idegen, annyira más, hogy felnőtt fejjel egy ilyen nyelvet megtanulni!

Ezt a járadékot kapom, amit mindenki kap, aki üldözött volt. Meg kétszer kaptunk nagyobb összeget. Először a Lendvay utcába kellett menni, mert ott volt a FIDESZ székházzal szemben. Most a Lovag utcában van egy ilyen modern ház, abban vannak. A férjemnek minden évben be kell mennie egyszer jelentkeznie, hogy még él, mert ez a járadék nem örökölhető, úgyhogy csak addig adják.

Hetente találkozom az unokákkal. A fiam meg a kisebbik lánya, azok most is jönnek. A nagyobbik lánya most érthető okokból akadályozva van, ő nem tud jönni hozzám. Én megyek el megnézni őt meg a babát, meg telefonkapcsolat van.

Olvasok, meg a számítógéppel szórakozom. Azért is akartam a számítógépet, hogy az kitöltse az időmet. Internetet használok, még hozzá nemrég. Többen szórakoznak, unokáim barátai nagyon jól szórakoznak rajta. Levelezek is, nem sokat, mert nincsen sok, akivel [lehetne]. Interneten is szoktam keresgélni ezt, azt, am azt. Sok mindent nem tudok még, nem jártam tanfolyamra, az unokám kegyes, és oktat egy kicsit, akkor valamivel tovább jutok.

A barátainkkal egymás lakására járunk. Van két házaspár, akikkel kéthetente jövünk össze valamelyikünkénél. Hol az egyik, hol a másik, ütemszerűen. Van még egy házaspár, akikkel a másik két hétben jövünk össze. Sokkal több nincsen, mert lassan öregek meg kihaltak, úgyhogy szűkül a kör. Van még egy barátunk, aki éppen most vasárnap fog idejönni. Ma már nem sok él a rokonok közül. Van egy unokabátyám, akivel nagyon jóban vagyunk. Van egy unokanővérem, akivel nem nagyon tartjuk a kapcsolatot. Az, hogy a sorsunk alakulása függvénye a származásunknak, az biztos, de én ma nem foglalkozom ezzel. Nem csak én, a családom se. A gyerekeim nagyobb zsidók, mint én voltam.